

Uitstralen

De economie heeft een nieuwe term gebaard: uitstralings-effect. Hiermee wordt bedoeld de met een bepaalde productie in een bedrijfstak samenhangende productie in een andere bedrijfstak. De term mag dan weliswaar nieuw zijn, de inhoud ervan is geenszins nieuw. Sinds het bestaan van de economie weten we immers dat vrijwel alles met alles samenhangt. Pas in de jaren dertig begon men goed inzicht in die samenhang te krijgen. Dat begon bij Kahn, die de inkomensvermenigvuldiger ontdekte en het leidde uiteindelijk tot de nog steeds belangrijkste economische stroming: het Keynesianisme. Na de tweede wereldoorlog vierde deze stroming hoogtij. Thans neemt haar succes af, al is er weer een lichtpuntje, gezien de hernieuwde aandacht die analytici vestigen op het tekort aan bestedingen in zowel binnen- als buitenland. Het hierboven gedefinieerde begrip uitstralings-effect past evenwel niet in de bestedings-theorie. Het duidt op samenhangen aan de productiezijde. Indien bijv. een aannemer een woning bouwt, zorgt hij er enerzijds voor dat de bij hem in dienst zijnde bouwvakkers inkomen ontvangen hetgeen een opeenvolgende reeks van bestedingen veroorzaakt, anderzijds zal die aannemer bouwmaterialen aanschaffen waardoor de productie in de sector bouwmaterialen wordt gestimuleerd. Het uitstralings-effect nu, slaat op dit laatste. Studie naar dit effect is van groot belang. Hoe willen wij anders de huidige economisch-structurele problemen oplossen? Een doeltreffende structuurpolitiek vereist immers de beschikbaarheid van gegevens over de samenhangen tussen de diverse bedrijfstakken vroeger, thans en in de toekomst.

Een belangwekkende studie over het uitstralings-effect van de bouwnijverheid werd in mei afgerond en kwam enkele weken geleden in de publiciteit. Deze studie betreft een rapport van het Economisch Instituut voor de Bouwnijverheid (EIB), samengesteld voor het reeds jaren aan de gang zijnde structuuronderzoek van de bouwnijverheid 1). Met behulp van de z.g. „input-output“-analyse werden hierin ramingen gemaakt van de uitstraling van de bouw naar 33 andere binnenlandse bedrijfstakken in de jaren 1961 t/m 1973. Dergelijke ramingen kunnen van groot belang zijn voor het te voeren economisch beleid. Vaak wordt immers verkondigd dat de overheid er goed aan zou doen de bouwnijverheid, en wel in het bijzonder de stadsvernieuwing, te stimuleren wegens de daarmee samenhangende gunstige werkgelegenheidseffecten. Zo wijzen bijv. de hoogleraren Driehuis en Van der Zwan er in *ESB* van 7 september jl. op dat het fout is in

de economische beleidsmodellen alle bedrijfstakken tot één sector te aggregeren, daar bepaalde bedrijfstakken vanwege hun hoge arbeidsintensiteit en groot uitstralings-effect voor meer werkgelegenheid kunnen zorgen dan het gemiddelde aggregaat doet veronderstellen. Ook zij verwijzen wat dit betreft naar de genoemde EIB-studie.

In die studie wordt berekend dat vanaf 1960 het uitstralings-effect van de bouwnijverheid wat betreft de werkgelegenheid schommelt tussen 43 en 50%, d.w.z. iedere 2 arbeidsplaatsen in de bouwnijverheid creëren 1 arbeidsplaats buiten deze sector. Ook werd nagegaan waar de afgeleide arbeidsplaatsen ontstaan: het hoogst scoren de hout- en meubelindustrie, de metaalindustrie, de groothandel en de zakelijke dienstverlening. Om hierop een beleid te stoeien, is het noodzakelijk de wijzigingen in het uitstralings-effect te bestuderen. In het rapport worden de wijzigingen in de loop van de tijd bezien. Daarnaast wordt gekeken naar a. technische en organisatorische ontwikkelingen; b. verschuiving van werkzaamheden van de bouwplaats naar de fase vóór het bouwen; c. veranderingen in de arbeidsproductiviteit; d. wijzigingen in de samenstelling van de bouwproductie.

Het is onmogelijk in kort bestek op al deze punten in te gaan. Twee dingen pik ik eruit. Ten eerste hebben investeringen in bouwwerken het grootste uitstralings-effect. Ten tweede, een negatief punt wegens de hoge arbeidsintensiteit en de daarmee samenhangende lage arbeidsproductiviteit: door de relatief sterke prijsstijging neemt het uitstralings-effect op de productie in constante prijzen af.

Ik had het hiervóór over een belangwekkend rapport. Dit betekent echter niet dat het rapport voldoende aanknopingspunten voor een concreet beleid geeft. De belangrijkste handicap is het ontbreken van prognoses. Welke onderdelen van de bouwnijverheid moeten worden gestimuleerd, mede met het oog op het beschikbare, beperkte arbeidsaanbod? Bovendien meet het rapport niet het volledige uitstralings-effect. Het kijkt slechts naar het effect op de bedrijfskolom bouwnijverheid. Niettemin vind ik het rapport belangrijk. Ik wacht met spanning op de resultaten van verder onderzoek.

L. Hoffman

1) Drs. E. F. Smelt, *Het uitstralings-effect van de bouwnijverheid*, EIB, Amsterdam, 1977, 70 blz. (excl. bijlagen).

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i>	
Uitstralen	985
Column	
Politisering, verantwoordelijkheid en welzijn, <i>door Prof. Dr. A. Peper</i>	987
<i>Prof. Dr. W. Albeda:</i>	
Indexering, een recht?	988
Vacatures	990
Notitie	
Nieuw VS-beleid voor ontwikkelingssamenwerking, <i>door Prof. Dr. F. van Dam</i>	992
<i>Drs. L. van der Geest:</i>	
Het vastleggen van economisch-politieke oordelen in een doelstellingsfunctie	994
Europa-bladwijzer	
Naar een gemeenschappelijk regionaal beleid, <i>door Drs. E. A. Mangé</i>	1000
Energiekroniek	
Politieke en maatschappelijke facetten bij de besluitvorming voor de energievoorziening, <i>door Prof. Ir. D. G. H. Latzko</i>	1005
Boekennieuws	
Dr. G. B. J. Bomers: Multinational corporations and industrial relations, <i>door Prof. Dr. D. van den Bulcke</i>	1010
Mededeling	1010

Het ziet er naar uit dat ESB binnenkort moet verschijnen met artikelen over de economische aspecten van de zetelverdeling.

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM:

STRAAT:

PLAATS:

Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement):

Ingangsdatum:

Ongefrankeerd opzenden aan*: ESB,
Antwoordnummer 2524
ROTTERDAM

Handtekening:

*Dit adres alleen gebruiken voor opgeven van abonnementen.

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Adjunct-redacteur-secretaris: L. van der Geest.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 130,— per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f. 88,40 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).
Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: Abonnementen en contributies (na ontvangst van stortings/giro-acceptkaart) op girorekening no. 122945, of op bankrekeningno. 25.50.56.877 van Bank Mees & Hope NV, Coolsingel 93, Rotterdam, t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,— (incl. 4% BTW en portokosten). Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekening no. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar.

Advertentieverkoop:

Roelants|EPR
Postbus 53021
2505 AA Den Haag
Telefoon (070) 50 33 00
Telex 33101

Alle orders worden afgesloten en uitgevoerd overeenkomstig de Regelen voor het Advertentiewezen.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Politisering, verantwoor- delijkheid en welzijn

Al van oudsher kent de Nederlandse vakbeweging in haar positiebepaling de spanning tussen maatschappijhervorming en belangenbehartiging. Omdat zij — van CNV tot FNV — nooit alleen beoordeeld wil worden op het succes van de materiële belangenstrijd, ziet zij zich van tijd tot tijd geplaatst voor de vraag in hoeverre materiële successen een bijdrage leveren aan de hervorming van de maatschappij. Die vraagstelling wordt klemmender naarmate de mogelijkheden voor verhoging van het inkomen geringer worden. Het feit dat de vakbeweging zich uitdrukkelijk op een maatschappijbeschouwing baseert, betekent dat zij zich mede beweegt op terreinen die traditioneel tot het werkgebied van politieke partijen moeten worden gerekend. En eigenlijk zijn dat in principe *alle* terreinen, want een enigszins samenhangende maatschappijbeschouwing — of deze nu wordt gedragen door een politieke partij of een vakvereniging — kent in dit opzicht geen grenzen. Daarmee is de betrokkenheid van de vakbeweging bij de politiek een gegeven. Op grond van specifieke belangen die te bewaken zijn, speciale taken die te verrichten zijn (cao's afsluiten bijv.) en de beperking door mankracht en tijd opgelegd, heeft de vakbeweging in haar dagelijks functioneren een meer afgegrensd werkterrein.

Het interessante in de ontwikkeling van de afgelopen tien jaar is geweest dat de vakbeweging zich zowel strijdvaardiger is gaan opstellen in de sfeer van de materiële belangenbehartiging als in die van de maatschappijhervorming. Naast het hierdoor ontstaan van een grotere afstand tot de traditionele tegenspeler: de werkgever, heeft dit geleid tot een nadering van de politiek. Wanneer de vakbeweging zich — zoals de laatste jaren is gebeurd — nadrukkelijker gaat bezighouden met vraagstukken van algemeen politiek-maatschappelijk belang, is onvermijdelijk het gevolg een (opnieuw) „ingrocien” in de bestaande maatschappelijke verhoudingen. Deze *politisering* van de vakbeweging, legt haar zelfgekozen beperkingen op bij de materiële belangenbehartiging in engere zin. Een vakbeweging die zich serieus uitsprekt over alle mogelijke onderwerpen, is daarop ook aan-

spreekbaar. De visie- en actieprogramma's die de laatste jaren zijn verschenen, vertonen naar werkingsgebied nauwelijks enig principiële verschil met programma's van politieke partijen. Er is bijna geen terrein van staatszorg dat aan de aandacht ontsnapt. Dit heeft binnen de vakbeweging geleid tot een zekere specialisering en „departementalisering”.

Onlangs is een erg interessante FNV-nota 1) verschenen op een voor de FNV betrekkelijk nieuw aandachtsveld: maatschappelijk welzijn. Afgezien van de belangen van werknemers in deze sector, is de nota vooral een visie op de wijze waarop naar het oordeel van de FNV het welzijnsbeleid in dit land moet worden gevoerd. Kenmerkend voor de eerder vastgestelde politiseringstendens is bijv. dat gesproken wordt over „het welzijnsbeleid van de FNV” (blz. 2) en deze tendens blijkt voorts uit de volgende zinsnede: „Om de plaats van het maatschappelijk welzijnsbeleid in het totale beleid weer te geven, wordt ingegaan op de samenhangen en de afgrenzingen naar andere beleidsterreinen van de federatie” (blz. 1). Uit deze nota blijkt hoezeer de FNV zich inlaat met vraagstukken van algemeen politiek belang — bijv. de decentralisatie van het welzijnsbeleid — en zich verantwoordelijk voelt voor groeperingen die niet tot haar (actieve) aanhang kunnen worden gerekend: de gepensioneerden/bejaarden, de werklozen en zij die aangewezen zijn op een uitkering krachtens de WAO. Verder blijkt uit de nota het besef dat de financiële middelen beperkingen opleggen en dat derhalve het maken van keuzen geboden is. Naast de werknemersbelangen wordt op zijn minst evenveel betekenis toegekend aan de belangen van de gebruikers (blz. 35). Vakbondsleden worden opgeroepen zich op lokaal en regionaal niveau te interesseren en in te spannen voor een goede opzet van de in het nieuwe decentralisatiebeleid voorziene planontwikkeling.

Waar het mij om gaat is vast te stellen dat de toenemende politisering van de vakbeweging tot gevolg heeft dat zij zich — voor zover praktisch mogelijk — meer met de politiek zal „bemoeien”, politieke uitspraken zal doen. Evenzeer is echter óók het gevolg dat zij een grotere verantwoordelijkheid voor het wel en wee van het land op zich neemt. Werknemersbelangen worden in het perspectief geplaatst van een algemeen maatschappelijke betrokkenheid. Wie zich zo opstelt gaat het gesprek niet uit de weg en stelt zich kwetsbaar op. Trekt zich inderdaad niet terug op de te simpele stelling dat het welzijnswerk „alleen maar pleisters plakt” (blz. 4). Over deze stelling maakt de nota uiterst zinnige en beharzenswaardige opmerkingen, zonder in een bloedeloos conformisme te vervallen (blz. 4-8).

Wie zich werkelijk heeft verdiept in de opstelling van de vakbeweging en bereid is over de incidenten van de dag heen te kijken, weet dat de vakbeweging (inbegrepen de z.g. radicale bonden) niet op het spoor zit van lieden met een warm hart en een wazig hoofd. Daarom verbaasde mij nogal de inhoud van een boekwerkje dat onlangs verscheen van de hand van Prof. Rijnvos (zelf afkomstig uit de katholieke arbeidersbeweging), waarin op nogal zorgelijke toon over de ontwikkeling in de vakbeweging (vooral uiteraard FNV) wordt gesproken. Ik kan mij echt niet aan de indruk onttrekken dat de econoom Rijnvos te veel is weggedreven van de maatschappelijke werkelijkheid van de Nederlandse arbeidsverhoudingen. Zijn fixatie op kritisch-radicalen, c.q. neo-marxistische invloeden in de Nederlandse vakbeweging — die er nauwelijks zijn en als ze er zijn geen invloed van betekenis hebben — heeft hem echt het zicht ontnomen op wat er in en om de vakbeweging gaande is. Zijn analyse is naar mijn mening te globaal en op onderdelen onjuist. Omdat Rijnvos naar mijn idee te veel beren op de weg ziet, komt hij wat zwaarmoedig over. Met te veel omhaal van woorden wordt een ingenomen stelling: de vakbeweging verdient een waarschuwing, want zij dreigt te ontsporen, in een wat weec stijl toegelicht. Ik vond dit een niet zo nodig boek.

1) *Maatschappelijk Welzijn*, augustus, 1977.
2) C. J. Rijnvos, *Democratie en vakbeweging*, Leiden, 1977.

Indexering, een recht?

PROF. DR. W. ALBEDA

Bestaat er een recht op indexering? Een interessante vraag, gezien de dreigende problemen bij de loononderhandelingen. Prof. Albada probeert deze vraag te beantwoorden aan de hand van bijv. een aantal SER-rapporten. Zijn antwoord is voorzichtig: „Ja, maar”. Het artikel is een bewerking van een rede die Prof. Albada begin dit jaar hield voor de ASTIN-groep (de vereniging van actuarissen in het schadeverzekeringsbedrijf) en de Stichting Bedrijfskunde te Delft.

In de stakingsgolf van februari van dit jaar stonden, zoals zo vaak in de arbeidsverhoudingen, tegenover elkaar de economische redenering en de redenering gebaseerd op het rechtskarakter van afspraken in de collectieve arbeidsovereenkomst. De *Nota coördinatie arbeidsvoorwaardenbeleid 77* van de Raad van Bestuur in Arbeidszaken begint met de constatering: „De opstelling, zoals de Raad van Bestuur in Arbeidszaken in zijn nota *Perspectief '80* heeft gepubliceerd, noodzaakt tot beleidsombuigen”. De nota vervolgt dan: „Bestaande systemen van prijscompensatie zullen worden verlaten. In plaats daarvan zal zowel op centraal niveau als op het niveau van de bedrijfstakken en ondernemingen worden uitgegaan van een van jaar tot jaar per begin van het contract vast te stellen nominale ruimte voor wijziging van arbeidsvoorwaarden, die onveranderd voor de gehele contractduur geldt”.

De reactie van de vakbeweging stelt niet in de eerste plaats, dat *Perspectief '80* te pessimistisch is. „De FNV gaat niet opzij” is de reactie van de FNV. „Keihard nee van werkgevers tegen de redelijke eisen en verworven rechten van de werknemers. Zij zeggen „nee” tegen de prijscompensatie: een verworven recht. De enige zekerheid voor de gezinnen, dat het loon in de pas blijft met de stijgende prijzen”. En verder „wij worden tot de strijd gedwongen. Welnu wij zijn bereid. Want de FNV zal niet lijdzaam toelaten dat de klok jaren wordt teruggedraaid”. Strijdbare taal, geladen met de verontwaardiging over aantasting van verkregen rechten.

De ene partij heeft de indruk economisch met de rug tegen de muur te staan. De andere constateert met grote verontwaardiging, dat een afspraak, die jaar na jaar is herhaald, plotseling zou worden beëindigd. Men kan stellen, dat deze botsing niets bijzonders is. Omdat voor werkgevers het arbeidsloon kosten is, en voor de werknemers inkomen, moeten beide partijen wel tot verschillende conclusies komen. Sterker: juist omdat het mogelijk is tegen de beloning van arbeid vanuit deze verschillende gezichtshoeken aan te kijken, is het begrijpelijk en zelfs nuttig, dat tegenover ondernemingen en hun organisaties de vakbeweging is komen te staan.

De overeenstemming, waarin het conflict is uitgemond,

heeft het fundamentele verschil in visie niet overbrugd. De vakverenigingen tonen zich teleurgesteld dat zoveel geweld nodig is voor het simpele behoud van verkregen rechten. De werkgevers tonen zich teleurgesteld over wat zij noemen „de gespleten houding van de bonden”. „Enerzijds”, zegt de FME 1), „willen zij op verschillende niveaus per bedrijfstak, per sector, in de ondernemingen met de werkgevers praten over de werkgelegenheid, anderzijds hebben zij in de onderhandelingen vanaf de eerste dag geweigerd de economische situatie te bespreken en de consequenties onder ogen te zien. Zo'n houding vinden wij tweeslachtig en inconsequent”.

Een terugblik op het prijscompensatieconflict van februari van dit jaar, lijkt mij een goede entree tot het onderwerp: indexering, een recht? Ik beperk mij daarbij tot de indexering van inkomens. Een aparte plaats wordt ingenomen door de indexering van uitkeringen op grond van verzekering. M.i. ligt de rechtsvraag daar anders. Men heeft recht op wat men heeft weten te bedingen, en waarvoor men betaald heeft. Bij dit laatste is aan te tekenen, dat het hier gaat om een complex vraagstuk van een wat ander karakter. Immers, bij de sociale verzekeringen, die d.m.v. een omslagstelsel worden gefinancierd, vindt verdiscontering van het inflatierisico ieder jaar plaats, terwijl in de particuliere verzekering deze verdiscontering veel moeilijker ligt door de onvoorspelbaarheid van de toekomstige inflatie. De vraag van het recht gaat daardoor schuil achter die van de mogelijkheid. De problematiek in de sfeer der verzekering vindt echter wel haar oorsprong juist in de opvatting, dat inkomenstrekkers rechten hebben.

Recht en onrecht

In hoeverre kan men spreken van indexering als een recht? Eigenlijk is deze vraag de andere kant van de vraag of inflatie een onrecht is. De econoom heeft de neiging wat onwennig tegen dit soort vragen aan te kijken. Inflatie is een symptoom van een onvoldoende beheersing van het economisch leven. Men is er niet in geslaagd de geldhoeveelheid te beheersen, de lonen lopen uit de hand, de produktiviteit stagneert, de ondernemers reageren „verkeerd” op onderbezetting van hun vaste installaties. Kortom, het economisch leven functioneert niet naar behoren. Sommigen profiteren daarvan. Anderen gelukt het niet de inflatie bij te houden. Dat kan men vaststellen. Maar is er daarmee sprake van onrecht?

De jurist Norbert Horn 2) stelt, dat elke inflatie leidt tot herverdeling van inkomens van schuldeisers naar schuldenaars. Dit is onrechtvaardig en economisch schadelijk. Er ontstaat een „Flucht in die Sachwerte” met als gevolg „Fehl-

1) *Metalektrovisie*, 3-77, blz. 9.

2) *Geldwertveränderungen, Privatrecht und Wirtschaftsordnung*, Karlsruhe, 1975, blz. 53.

investströmen". Hij wil een sociale politiek, die over de nominale wetgeving heen, wil ingrijpen.

Een andere benadering is die, welke de schuldvraag stelt. Sauvy 3) geeft twee redeneringen:

1. De overheid heeft te veel belang bij de inflatie:
 - a. inflatie brengt de schatkist grote winsten op; bovendien drukt door inflatie de schuldenlast minder zwaar, kan men hieraan toevoegen;
 - b. welke overheid wil door het hard afremmen van de inflatie het risico lopen van een depressie?
2. Door de verzwakking van het parlement tegenover de verschillende pressiegroepen, waaronder de vakverenigingen, valt in het maatschappelijk verkeer de macht toe aan de sterksten. Zij zien kans zich in te dekken tegen inflatie, hebben er dus weinig of geen last van, of misschien zelfs voordeel. Waarom zouden deze pressiegroepen de inflatie dan willen bestrijden? Alleen de zwakste groepen, dus groeperingen die geen middelen hebben om de maatschappelijke orde te bedreigen, m.n. groepen, die hun prestatie in het verleden reeds geleverd hebben, alleen zulke groepen zien geen kans bescherming af te dwingen.

Schuldvraag

Men zou dus twee redeneringen kunnen volgen: men kan in de eerste plaats de overheid in gebreke stellen: het is de taak van de overheid inflatie te voorkomen of ten minste te bestrijden, zij faalt daarbij en moet de slachtoffers compenseren. Dat kan gebeuren door indexering.

In de tweede plaats kan de schuldvraag buiten beschouwing gelaten worden: inflatie is naar het woord van Pen een allemanszonde. Iedereen die prijzen vaststelt, subsidie vraagt of ontvangt, iedereen die vraagt om extra overheidsuitgaven enz. draagt bij tot de inflatie. Als dan blijkt, dat sommige groepen, met name groepen met een sterke machtspositie, zich weten te beschermen, moet men hun het recht daartoe dan ontzeggen? Het lijkt mij moeilijk. Maar wanneer het resultaat is, dat de inflatie nog sterker wordt dan zij toch al was, is er dan geen aanleiding de zwakkeren, die daar niet in slagen, te beschermen door indexering? In de discussie, die in Nederland is gevoerd en waarvan de neerslag te vinden is in de opeenvolgende SER-rapporten over loon- en prijsbeleid, inflatie, AOW en over de indexering, zijn verschillende benaderingen gevolgd. Het lijkt mij nuttig de verschillende SER-rapporten de revue te laten passeren, om de ontwikkeling van de gedachtengang te illustreren.

Bij de invoering van de AOW werd begrijpelijkerwijs het sociale motief genoemd. Inflatie wordt door de sterkere groepen afgewenteld op de zwakkere. Daarom moeten die zwakkere groepen beschermd worden. Dat geldt voor bejaarden, mensen die alimentatie ontvangen, e.d. Daarbij rijst dan natuurlijk de vraag of zulke groepen door een vorm van indexering moeten worden geholpen. Indien dit het geval is, welke normen gelden dan voor die indexering? Moet men elke groep dezelfde bescherming geven? Is het juist om bejaarden een waardevaste bescherming te geven, of is een welvaartsvast bescherming beter te verdedigen?

In het SER-rapport over *Inflatiebestrijding* van 1965 wordt uitvoerig ingegaan op de vraag welke prijsstijgingen wel en welke niet behoeven te worden gecompenseerd in de lonen. Een nuttig rapport met het oog op de discussie over de toekomst van de indexering. Prijscompensatie is volgens dit SER-rapport niet redelijk ingeval van een prijsstijging, die het gevolg is van een verhoging van fiscale en sociale lasten. Het zou immers onjuist zijn de werknemersgroep in de gelegenheid te stellen, deze lasten op anderen af te wentelen. Hetzelfde geldt voor een ruilvoetverslechtering, die in principe door het gehele volk gedragen zou moeten worden. Een prijsstijging, die het gevolg is van een verhoging van het winstpeil, stelt de SER voor problemen. Een aantal casusposities wordt uitgewerkt. Bij een prijsstijging, die het gevolg is van het

misbruik van monopolistische posities, is direct ingrijpen in de oorzaken beter dan loonaanpassing aan het stijgende prijspeil. In het geval van een prijsstijging, die kennelijk het gevolg is van een te sterke stijging der reële lonen, is evenmin prijscompensatie der lonen verantwoord. Ook een stijging in de kosten van levensonderhoud, die samenhangt met tijdelijke schaarsteverschijnselen, bijvoorbeeld als gevolg van klimatologische omstandigheden, behoort geen aanleiding te geven tot looncompensatie.

Als conclusie stelt het SER-rapport, dat, alhoewel men ongerust is over de gevolgen van een eventuele indexering, men bereid is een partiële indexering te accepteren, gebaseerd op het hanteren van het indexcijfer, exclusief belasting en sociale lasten. Een deel van de SER voelt meer voor wat men een „gelimiteerde indexering” noemt:

1. een drempelwaarde moet worden ingevoerd, die de prijsindex van levensonderhoud moet hebben overschreden, alvorens prijscompensatie plaatsvindt;
2. bovendien wil deze groep een plafond invoeren aan de voor compensatie in aanmerking komende prijsstijging.

In 1971 heeft de SER zich weer over deze problematiek gebogen. De zaak lag toen veel concreter bij de SER. Inmiddels hadden verschillende ondernemingen en bedrijfstakken een indexeringssysteem ingevoerd. In het rapport wijst de SER erop, dat inmiddels het inflatietempo sterk was toegenomen. Bij een beoordeling van de loonindexering spelen, naast de invloed op de inflatiespiraal, ook andere aspecten een rol, zegt de SER thans:

- er komt een duidelijke scheiding tussen prijscompensatie en claims op reële verbetering van arbeidsvoorwaarden bij cao-onderhandelingen;
- het afsluiten van lange-termijncontracten zou zonder indexering moeilijk worden;
- geïndexeerde contracten zouden stabiliserend kunnen werken;
- zij bevorderen arbeidsvrede en vormen een element van zekerheid bij het te voeren bedrijfsbeleid op lange termijn.

Al deze argumenten komen erop neer, dat het efficiënt is om de lonen maar te indexeren, gegeven het feit, dat het compensatie-element anders toch in het onderhandelingsmechanisme in de lonen zou worden opgenomen. En wie weet hoe irrationeel dit zou kunnen gebeuren. Indexering zou dan een maatregel zijn, die neerkomt op het rationaliseren van de onderhandelingen.

Maar het doorslaggevend element in de discussie blijft de relatie tussen indexering en inflatie. Versterkt de indexering de inflatie of niet? De SER komt tot de conclusie, dat men door een aantal maatregelen de inflatoire werking der prijscompensatie zou kunnen verminderen. Het zou gewenst zijn:

- a. over te gaan op na-indexering;
- b. het prijsindexcijfer te schonen;
- c. een drempel in de compensatie te leggen.

Bij de besluitvorming over de welvaartsvastheid der ambtenarenpensioenen 4) wordt eigenlijk alleen gesproken over de gevolgen van een indexeringssysteem voor de ambtenaren zelf. De invloed op de algemene inflatie-ontwikkeling komt nauwelijks aan de orde. De bewindslieden vatten hun doelstellingen als volgt samen.

1. Een waarborg voor de gepensioneerden, dat hun pensioen gelijke tred houdt met de algemene welvaart, zoals die tot uitdrukking komt in de algemene wijzigingen van het rijksbezoldigingspeil.
2. Wijziging in de bezoldiging van bepaalde personeelsgroepen behoeft niet van invloed te zijn op de pensioenen van degenen, die uit die groepen zijn gepensioneerd, omdat

3) *La fin des riches*. Parijs, 1975, blz. 140 e.v.

4) Memorie van Antwoord, 1964-1965, blz. 7-36.

zodanige wijzigingen niet rechtstreeks voortvloeien uit het algemeen welvaartspeil.

3. De welvaartsvastheid wordt voor alle groepen (semi-)overheidspersoneel, wier pensioenen wettelijk zijn geregeld, op dezelfde wijze gehanteerd.

Rechtvaardigheid

Met dit al komt de vraag naar de *rechtvaardigheid* van de indexering nauwelijks aan de orde. In de visie van de SER is het begrijpelijk, dat de vakverenigingen streven naar een bescherming van de reële lonen tegen de ondermijnende werking van de voortdurende geldontwaarding. Gegeven die begrijpelijkheid, is indexering een efficiënte manier om die compensatie te regelen. Omdat indexering berust op het scherp kwantificeren van de gevolgen der inflatie, kan men ook een kwantificering maken van wat wel en wat niet redelijk is.

Met die laatste opmerking komen wij dichterbij in de buurt van de discussie over de rechtvaardigheid. Sommige elementen worden niet opgenomen in de compensatie, omdat het prijsstijgingen betreft, die anders dan de algemene prijsstijging *een functie vervullen in het economische proces*. Daarmede wordt een oordeel gegeven over de vraag welke prijsstijging wel en welke niet gecompenseerd behoort te worden. Dit oordeel is gedeeltelijk op efficiency, maar gedeeltelijk toch ook op rechtvaardigheidsoverwegingen gebaseerd.

Bij de discussie, die voorafging aan de stakingen van 1977 bleek, dat voor de vakverenigingen de indexering der lonen wel degelijk een zaak was van *recht*. Zij formuleerden dit echter als een „verkrege recht”. Dat wil zeggen, de werkgevers hadden het principe aanvaard, dat functieloze prijsstijging (prijsstijging, die een uitdrukking is van geldontwaarding) compensabel is en dat mede vastgelegd in de cao's. Maar betekent dat het erkennen van een recht op prijscompensatie?

Zou men m.a.w. kunnen zeggen, dat het recht op bescherming tegen inflatie misschien niet tot de sociale grondrechten

behoort, zoals die in de grondwet worden vastgelegd, maar wel tot de sociale rechten in een redelijk georganiseerde samenleving? Wie die conclusie trekt, kan niet ontkomen aan een andere conclusie, nl. dat dit sociale recht zou kunnen worden toegekend aan meer inkomens dan alleen die van de werknemers.

Zou men kunnen zeggen, dat alle inkomenstrekkingen in principe recht hebben op compensatie voor de gevolgen van de inflatie? Het is duidelijk, dat er op dit punt een verschillende redenering zou moeten worden gevolgd voor inkomens, gebaseerd op contracten en inkomens, die veel duidelijker het karakter hebben van een door de markt bepaald, uit het marktproces rollend inkomen.

Wanneer men naar de praktijk kijkt, dan kan men zich niet aan de indruk onttrekken, dat overal waar een persoonlijk inkomen bij contract geregeld wordt, de claim van de indexering, of althans de prijscompensatie op tafel wordt gelegd. Zo bijvoorbeeld bij de inkomens der agrariërs, die heftig protesteren wanneer de prijsvaststelling van agrarische producten niet op zodanige wijze geschiedt, dat hun inkomens gevrijwaard zijn van de gevolgen der geldontwaarding. Sauvy heeft erop gewezen, dat het onredelijk zou zijn te vragen om een indexering van de landbouwrijzen. Maar onmiddellijk koppelt hij daaraan de opmerking, dat men niet landbouwrijzen, maar inkomens van boeren zou moeten indexeren. De conclusie is duidelijk, in onze maatschappij heeft zich de overtuiging van de verschillende groepen ontwikkeld, dat vrijwaring van de gevolgen van de geldontwaarding een recht is, in al die gevallen waarin er niet langer sprake is van een marktinkomen. Vanuit deze redenering zou men kunnen komen tot de aanvaarding van de gedachte van de gegeneraliseerde indexering.

Gegeneraliseerde indexering

Zodra men echter de gedachte van de gegeneraliseerde indexering van inkomens op tafel legt, stuit men op de reeds

Vacatures

Functie:	Bij:	Blz.:
<i>ESB van 21 september</i>		
Wetenschappelijk zoeker (m/v) voor sociaal-economisch en sociologisch onderzoek	Economisch Instituut v/h midden- en kleinbedrijf	III
Chef studiedienst (mnl./vrl.)	Centraal Bureau voor de Statistiek	II
Economisch medewerker (mnl./vrl.)	Ministerie van Landbouw en Visserij	II
<i>ESB van 28 september</i>		
Ontwikkelingseconoom	Erasmus Universiteit Rotterdam	II
Econoom (m/v)	Provincie Overijssel	948
Wetenschappelijk mede- werkers (m/v)	Centraal Planbureau	953
Bedrijfseconomisch medewerk(st)er	Centraal Orgaan Ziekenhuistarieven	953
Economen, bedrijfskun- digen en juristen (m/v)	Rijksoverheid	954
Bedrijfseconoom	Nederlands Economisch Instituut	954
Bedrijfseconoom (m/v)	Erasmus Universiteit Rotterdam	955
Operational auditor	NV Uitgeversmaatschappij Elsevier	955
Organisatie-adviseur	Public Affairs Consultants	956
Econoom	Sociale Verzekeringsraad	III
<i>ESB van 5 oktober</i>		
Directeur economische en sociale zaken (mnl./vrl.)	Staatsdrukkerij	964
Beleidsmedewerk(st)er	Gemeente Utrecht	980

Hoofd van de financiële administratie	Energiebedrijf Rijnland	980
Wetenschappelijk medewerk(st)er marketing	Interuniversitair Instituut Bedrijfskunde te Delft	981
Wetenschappelijk medewerk(st)er inter- nationale economische betrekkingen	Rijksuniversiteit Utrecht	981
Hoofd afdeling bedrijfs- administratie en comp- tabiliteit (mnl./vrl.)	CBS	982
Medewerker (mnl./vrl.)	Ministerie van Financiën t.b.v. het Rijksinkoop- bureau, Bureau Organisatie en Efficiency	982
Wetenschappelijk medewerker studiedienst (mnl./vrl.)	CBS t.b.v. Hoofdafdeling Statistieken van de Prijzen	982
Economen, bedrijfskun- digen, juristen voor beleidsfuncties (mnl./vrl.)	Ministerie van Economische Zaken	983
Stafmedewerker	Drents Economisch Technologisch Instituut te Assen	983
Directeur	Stichting Projectontwik- kelingsbureau AMRO- Westland/Utrecht	984
Assistent- accountants m/v	Gemeentelijke Accountants- dienst Amsterdam	III
Medewerk(st)er	Secretarie Amsterdam. Afd. Economische Zaken en Havenaangelegenheden	III
Econoom m/v	Gemeente Amsterdam (Bureau Economische Aangelegenheden)	III

eerder vermelde basisproblematiek. Laten wij er vanuit gaan, dat elke inkomenstrekker met een bij contract vastgelegd inkomen recht heeft op prijscompensatie. Tegen wie kan hij dit recht geldend maken? Het antwoord lijkt duidelijk: tegenover zijn contractant: de werkgever. Volgende stap in de redenering: werkgevers in een maatschappij, gekenmerkt door permanente inflatie moeten zich realiseren, dat zij verplicht zijn werknemers prijscompensatie te geven. Maar als zij dat niet kunnen? In de praktijk blijkt, dat de meeste werkgevers, vooral in een inflatoir milieu wel kans zien hun uitbetaalde inkomens (door afzetprijzen, door contributies van de leden van verenigingen of stichtingen, door subsidies) te indexeren. Maar hoe staat het met de uitgestelde inkomens, de pensioenen?

De overheid ziet wel kans pensioenen waarde- of zelfs welvaartsvast te maken, maar de overheid heeft dan ook een bijzondere bron van inkomen. De particuliere onderneming kan, wanneer zij groot en redelijk winstgevend is en blijft, een eindweegs deze weg volgen. Maar hoe staat het met verenigingen, stichtingen en kleine bedrijven? Het recht op compensatie blijkt slechts realiseerbaar voor hen, die verstandig genoeg geweest zijn tijdig onderdak te zoeken bij een grote en krachtige onderneming, of nog beter, bij de staat. Wie dat niet bijtijds deed, ondervindt daarvan tot op hoge leeftijd de gevolgen. Een bittere conclusie, vooral wanneer men bedenkt, dat ook deze laatste groepering haar leven lang naar vermogen belasting betaalde om de welvaartsvasten pensioenen der overheidsdiensten te garanderen.

Bijna onontkoombaar is de conclusie, dat, wie de gedachte van de algemene indexering als recht aanvaardt, ook aanvaarden moet, dat de staat garant moet zijn voor de kleine of financieel zwakke werkgevers. En daarmee zijn wij dan weer terug bij de aanvang van mijn betoog. Wanneer het waar is, dat mensen recht hebben op compensatie voor prijsstijgingen, hoe en waar kunnen zij dat recht adresseren?

Wanneer men dit adres zoekt bij de staat dan is dit niet, lijkt mij, omdat de staat de schuld voor de inflatie wordt aangewreven. Veeleer is het omdat de staat de enige is, die in de ogen van het publiek in staat is om ieder die een contractueel inkomen heeft te compenseren. Men kan immers moeilijk ontkennen, dat de „schuld” voor de inflatie sterk gespreid is. Gedeeltelijk is de inflatie voor ons Nederlanders een geïmporteerde inflatie. Daarnaast kan men wijzen op monopolistische tendenties in de economie, op het optreden van belangengroepen, op de strijd om een redelijk deel van het nationaal inkomen en uiteraard op het algemene streven naar prijscompensatie.

Voor dit laatste punt vraagt de aandacht: het algemene streven de gevolgen der inflatie af te wentelen levert een zelfstandige bijdrage tot de inflatie. Indexering is een manier om dit te doen en misschien nog niet eens de slechtste. Wanneer men dan toch zich zelf beschermt via prijscompensatie, is indexering het middel, immers indexering is bespreekbaar, rationeel en dus hopelijk aan te passen aan de mogelijkheden en wenselijkheden. Wie prijzen wil compenseren kan, lijkt mij, maar beter indexerend.

Maar daarmee is nog niet gezegd, dat de prijscompensatie zelf als een recht kan worden beschouwd. Om een antwoord op die vraag te geven, kan men wellicht het omgekeerde eens naar voren brengen. Zouden wij een maatschappij rechtvaardig achten, die mensen *niet* in de gelegenheid zou stellen zich te beschermen tegen een voortdurende geldontwaarding? Zeker niet, denk ik. Mensen, die een contractueel inkomen hebben, kan men niet het recht ontzeggen contractueel te streven naar zelfbescherming tegen inflatie. Maar het gebruik van dit recht verzwakt de problematiek van de mensen, die geen adres hebben: gepensioneerden met verscheidene werkgevers, vele kleine zelfstandigen. In onze opvatting over de sociale rechtsstaat, of de verzorgingsstaat, spreekt het dan vanzelf, dat de laatste groep, de slachtoffers, het recht heeft zich te wenden tot de staat.

(Zelf)bescherming

Mijn redenering mondt dus toch uit in een erkenning van een recht te streven naar zelfbescherming ingeval van inflatie, aangevuld met een recht van de machtelozen op bescherming vanwege de staat. Maar het lijkt mij goed toch nog wat te zeggen over het karakter van dit recht. Kan men aan het lijstje: recht op gezondheid, op een redelijke behuizing, recht op arbeid enz. toevoegen: recht op prijscompensatie? Het klinkt een beetje gezocht en wellicht valt het punt wat uit de toon op het eerste gezicht.

Ik denk dat het toch niet zo vreemd is, in een maatschappij, waar inflatie normaal dreigt te worden, het recht op zelfbescherming en op prijscompensatie in het lijstje op te nemen. Niet alleen omdat belangrijke groepen er anders onderdoorgaan en de nood van het niet-compenseren vergelijkbaar is met de noden, waaraan die andere rechten hun ontstaan ontleenen, maar ook, omdat het gaat om zo'n soort recht. Het gaat om een recht, dat gedeeltelijk door eigen activiteit van de burgers kan worden gerealiseerd, en gedeeltelijk vraagt om overheidsmaatregelen. Bovendien om een recht, dat niet in absolute zin te realiseren is. Die realisering hangt immers voor een gedeelte af van de mogelijkheden. De staat kan geen gezondheid garanderen en zelfs, ook al dachten wij anders, geen volledige werkgelegenheid. En toch spreken wij van een recht op gezondheid en recht op arbeid. Het gaat hier dan ook meer om een taakstelling voor het overheidsbeleid en voor de inrichting van het maatschappelijk bestel, dan om een (afdwingbaar) en adresseerbaar recht.

Het gaat per saldo om een recht met een relatief karakter. In een maatschappij, die niet in staat is ten minste een constant reëel inkomen per hoofd te realiseren, heeft geen groep het recht een constant reëel inkomen per hoofd te eisen. Dit geldt te meer, omdat anders dan voor de andere genoemde soorten rechten, hier de hantering van het recht de nood, waartegen het zich wil keren, kan vergroten. Wellicht moet men daarom liever niet spreken van recht op compensatie, maar van een recht op waardevast geld, waarvan het recht op prijscompensatie en dus indexering onder sommige onstandigheden een afgeleide zou kunnen zijn.

De laatste vaststelling is meer dan een doodoener. Het gaat er niet om prijscompensatie weg te moffelen achter prijsstabiliteit. Het gaat erom, prioriteiten vast te stellen. Mensen hebben er recht op, dat hun inkomen niet door de geldontwaarding wordt aangetast. Dat recht behoort zich echter in de eerste plaats te vertalen in een energieke aanval van overheidswege en van groepen op de inflatie. Zonodig, en daar gaat het om, zonodig moet het recht op prijscompensatie geheel of gedeeltelijk wijken voor de zorg voor waardevast geld. Wanneer inflatiebestrijding en prijscompensatie strijdig zijn, moet het mogelijk zijn te kiezen voor de inflatiebestrijding. Het gevaar is immers niet denkbeeldig, dat het erkennen van het recht op zelfbescherming tegen inflatie, gecombineerd met een recht op prijscompensatie voor zwakkere groepen uit de staatskas, leidt tot de ontwikkeling van wat de president van de Handelskamer in Hamburg eens noemde „de incassostaat” en een voortdurende strijd van allen tegen allen 5). De combinatie van de twee lijkt een van de zekerste wegen naar de inflatie te vormen. In laatste instantie is er dan het gevaar van een fool's paradise, waarin, naar het woord van de Franse 19e eeuwse econoom Bastiat, „allen op kosten van allen zullen leven”.

De vraag, die ik getracht heb te beantwoorden was, of prijscompensatie als een recht moet worden beschouwd. Ik ben er mij van bewust, dat mijn antwoord niet onduidelijk is. Niet hard in de zin van kort en duidelijk. Het antwoord ligt meer in de sfeer van het „ja, maar”, dan in de sfeer van „ja” of „nee”. Zo er al een recht is op compensatie, is dit een problematisch recht.

W. Albeda

5) *Der Spiegel* van 4 april 1977.

Nieuw VS-beleid voor ontwikkelingssamenwerking

De Amerikaanse onderminister van Financiën, Fred Bergsten, heeft op 15 augustus jl. in grote lijnen het nieuwe beleid van de VS voor ontwikkelingssamenwerking bekendgemaakt. Dit gebeurde in een IPS-interview dat deze dagen door de voorlichtingsdienst van de Amerikaanse ambassade is verspreid. Uit dit interview blijkt dat de nieuwe administratie van plan is aanzienlijke wijzigingen in de Amerikaanse ontwikkelingspolitiek aan te brengen.

In de eerste plaats wil de Amerikaanse regering zich losmaken van het traditionele beeld van confrontatie dat tot nu toe de relatie tussen de arme en de rijke landen heeft beheerst. In plaats daarvan wordt het gezamenlijk belang benadrukt dat rijk en arm hebben bij economische groei van de ontwikkelingslanden. In dit verband wijst Bergsten erop dat bijna de helft van de export van Amerikaanse eindproducten naar ontwikkelingslanden gaat, dat 13 van de 15 vitale industriële grondstoffen die de VS nodig heeft, geïmporteerd moeten worden en dat de VS vele miljarden dollars in de arme landen heeft geïnvesteerd. Bovendien zijn de ontwikkelingslanden het meest dynamische deel van de wereldeconomie, gegeven de hoge groeicijfers die deze landen in de afgelopen 15 jaren hebben behaald. Deze hoge groei heeft tot gevolg dat de economische relaties tussen de arme en de rijke landen steeds intensiever zullen worden.

In de tweede plaats heeft Bergsten aangekondigd dat de VS-regering van een algemeen beleid ten opzichte van de arme landen zal overschakelen op een gedifferentieerde politiek. Hij onderscheidt de ontwikkelingslanden in ten minste twee categorieën. Eén daarvan is de groep landen die een hoge groei vertoont, deze groei op eigen kracht tot stand brengt en die een veelzijdige export naar de rijke landen heeft opgebouwd. Als voorbeelden worden genoemd Brazilië, Mexico, Zuid-Korea, Taiwan en grote delen van Latijns-Amerika, van het Midden-Oosten en van Oost-Azië. Deze categorie landen heeft geen concessionele ontwikkelingshulp meer nodig, wél toegang tot de kapitaalmarkten en tot de afzetmarkten voor eindproducten.

Als tweede categorie landen noemt hij de „zuidwereld”, bestaande uit bijvoorbeeld de Afrikaanse landen beneden de Sahara en delen van Zuid-Azië: deze landen vertonen stagnatie in de groei, hebben geen toegang tot commercieel geld en hebben nauwelijks export van eindproducten. Voor deze landen is concessionele hulp op grote schaal nodig. De VS is van plan in de komende jaren de ontwikkelingshulp voor deze categorie landen aanzienlijk te vergroten.

In de derde plaats wil de VS het ontwikkelingsvraagstuk uit de sfeer van een algemene, mondiale dialoog halen — zoals bijvoorbeeld de Noord-Zuid-conferentie te Parijs — en onderbrengen in specifieke onderhandelingen.

Bergsten constateert dat in feite die weg al wordt opgegaan door bijvoorbeeld de onderhandelingen over grondstoffenovereenkomsten waaraan de ontwikkelingslanden op basis van gelijkheid deelnemen. Anders gezegd: de dialoog als zodanig verdwijnt en wordt een integraal onderdeel van internationale economische arrangementen.

In het toekomstbeeld dat Bergsten hanteert komen de VN en de UNCTAD niet meer voor. Hij legt het accent op specifieke organisaties. Zo bepleit hij voortgang van het werk van het Development Committee van de Wereldbank voor verruiming van toegang tot de kapitaalmarkten voor de ontwikkelingslanden en stelt hij voor een deel van de resterende onderwerpen van de Parijse Noord-Zuid-dialoog aan de agenda van deze commissie toe te voegen. Verder benadrukt hij de noodzaak van onderhandelingen in het GATT voor liberalisatie van het handelsverkeer. Hij pleit voor algemene tariefverlagingen en taxeert dat de industrialiserende ontwikkelingslanden daarvan meer zullen profiteren dan de rijke landen.

In de vierde plaats zal de Amerikaanse ontwikkelingshulp voortaan zoveel mogelijk direct worden gericht op de elementaire menselijke behoeften. Dit betekent dat „omwegproductie” via opbouw van infrastructuur en zware industrie zoveel mogelijk zal worden vermeden.

Bergsten wijst erop dat de VS-administratie die weg reeds opgegaan is sinds in 1973 het congres nieuwe richtlijnen voor de Amerikaanse ontwikkelingshulp heeft geformuleerd. Sindsdien is in het Amerikaanse bilaterale programma het accent verschoven naar steun aan landbouwproductie, naar verbetering van de voeding, naar projecten voor basisonderwijs en naar gezondheidsprogramma's. Multilateraal is deze beleidsverschuiving tot uiting gekomen in de steun die de VS heeft gegeven aan het International Fund for Agricultural Development (IFAD) en in druk op de Wereldbank en op de regionale ontwikkelingsbanken om meer aandacht te geven aan projecten die op voorziening in elementaire noden zijn gericht. Bergsten schat dat thans een kwart tot een derde van de projectfinanciering van deze banken op zulke activiteiten is gericht.

Naast deze nieuwe wegen in het Amerikaanse beleid zijn elementen van continuïteit waar te nemen. Zo zal de VS doorgaan met een politiek die erop gericht is om het marktmechanisme zoveel mogelijk intact te laten (door Bergsten tijdens een toespraak op 27 juni te Washington toegelicht) en met het benadrukken van particuliere investeringen als instrument in de samenwerkingspolitiek. Deze investeringen worden nodig geacht, gegeven de toegenomen behoefte van de ontwikkelingslanden aan externe middelen. Naar het oordeel van Bergsten zijn de ontwikkelingslanden beter dan vroeger geëquipeerd om met multinationale ondernemingen in zee te gaan omdat

het zelfvertrouwen van de arme landen is toegenomen en omdat zij inmiddels ervaring in het onderhandelen met deze ondernemingen hebben opgedaan. Hij kondigt aan dat de VS zal zoeken naar methoden van risicospreiding aan de zijde van de kapitaalverschaffers ten einde vergroting van de investeringen te bewerkstelligen.

De nieuwe Amerikaanse politiek vis à vis de ontwikkelingslanden betekent in vele opzichten een drastische verandering. Het valt op dat de VS met het nieuwe beleid duidelijk aansluit bij de ontwikkelingen die zich in de arme landen hebben voltrokken (industrialisatie, diverse export, toegang tot kapitaalmarkten) en bij de problemen waarmee de rijke landen te kampen hebben (recessie, structurele werkloosheid, betalingsbalanstekorten). Het nieuwe beleid sluit ook aan bij de „hulpmoeheid” van Amerika: het verlenen van bijstand zal voortaan worden

beperkt tot de „zuid wereld” en alleen dienen voor projecten die rechtstreeks aangrijpen op elementaire menselijke noden. Amerika zal trachten de onderhandelingen en de besluitvorming te verplaatsen van mondiale organisaties zoals VN en UNCTAD, waarin het westen een verhoudingsgewijs zwakke positie inneemt, naar de Bretton Woods-instellingen en het GATT, waarin de rijke landen een dominante plaats hebben. De vrije economie van marktmechanisme en van multinationale ondernemingen wordt onverkort beschermd.

F. van Dam*

* De auteur is buitengewoon hoogleraar in de economische problematiek der ontwikkelingslanden aan de Rijksuniversiteit te Groningen.

10 de rijksoverheid vraagt

financieel-economisch medewerker (mnl./vrl.) vac. nr. 7-2888/0936

voor het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk
t.b.v. de Directie Bijstandszaken, Afdeling Financieel-Economische Zaken en
Financiële Programmering

Taak: adviseren over de financieel-economische aspecten van het bijstandsbeleid en van de sociale welzijnsvoorzieningen; analyseren van de uitgaven en ontwerpen van modellen en methoden met behulp waarvan de financiële middellange termijn-prognoses verfijnd kunnen worden; opzetten van en meewerken aan onderzoeken; doen van beleidsvoorstellen en berekenen van de financiële consequenties van nieuwe beleidsmaatregelen.

Vereist: doctoraal examen economie (afstudeervakken openbare financiën of bedrijfs-economie).

Standplaats: Rijswijk.

Salaris: afhankelijk van leeftijd en ervaring max. f 4870,- per maand.

beleidsanalytisch medewerker (mnl./vrl.) vac. nr. 7-1356/0936

voor het Ministerie van Verkeer en Waterstaat
t.b.v. de Hoofddirectie van de Waterstaat, Hoofdafdeling Financieel-Economische en
Planologische Zaken, Onderafdeling Economie en Toekomststudie

De werkzaamheden van de onderafdeling bestrijken globaal twee terreinen: ten eerste inbreng van macro- en vervoereconomische kennis t.b.v. Rijkswaterstaatsaangelegenheden en ten tweede ontwikkelen en toepassing van beleidsanalyse (w.o. kostenbatenanalyse en doelstellingsanalyse) en beleidsplanning.

Taak: vnl. werkzaamheden op het tweede terrein. I.h.b. gaat het hierbij om de methodologische kant van beleidsanalyse en beleidsplanning, mede ter ondersteuning van de overige medewerkers. Hierbij is o.m. sprake van nauw contact met de Commissie voor de Ontwikkeling van Beleidsanalyse.

Vereist: voltooide universitaire opleiding, b.v.k. algemene economie.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris: afhankelijk van leeftijd en ervaring max. f 4870,- per maand.

Sollicitaties inzenden vóór 5 november 1977.

Bovengenoemde salarissen zijn exclusief 8% vakantie-uitkering.

Schriftelijke sollicitaties, onder het bij de gewenste functie vermelde vacaturenummer (in linkerbovenhoek van brief en enveloppe en voor elke vacature een afzonderlijke brief), zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage.

Het vastleggen van economisch-politieke oordelen in een doelstellingsfunctie

DRS. L. VAN DER GEEST

In dit artikel 1) onderzoekt de auteur de methode van R. Frisch om door middel van interviews een doelstellingsfunctie op te stellen met behulp waarvan de afweging van doelstellingen van economische politiek expliciet kan worden gemaakt. Aan de hand van een dergelijke doelstellingsfunctie is het mogelijk de optimale economische politiek te definiëren. Aan het opstellen van de doelstellingsfunctie kleven echter nogal wat problemen, zeker als individuele doelstellingsfuncties moeten worden geaggregeerd tot een collectieve. Toch kan de methode van Frisch verhelderend werken.

Politieke beslissingen

Beslissen is het doen van een keuze uit alternatieven. Aan een rationele beslissing gaat een vergelijking van alternatieven vooraf. Het nemen van een beslissing is niet moeilijk als de alternatieven op basis van één doorslaggevend criterium kunnen worden gerangschikt, maar niet dikwijls zullen allen, die met de beslissing te maken hebben, eensgezind zijn in de keuze van het doorslaggevende criterium. In het algemeen spelen bij een beslissing verschillende belangrijke factoren een rol, die niet onder één noemer kunnen worden gebracht. Dan moet een afweging van deze verschillende factoren plaatsvinden.

Dit zal gewoonlijk het geval zijn bij politieke beslissingen die gevolgen hebben voor groeperingen met uiteenlopende belangen en doelstellingen. Wanneer bijv. een beslissing moet worden genomen omtrent het al dan niet verlenen van een vergunning voor een industriële vestiging kunnen de beslissende factoren de werkgelegenheid en het milieu zijn. Er is dan geen „objectief” d.w.z. meetbaar criterium — zoals arbeidsplaatsen of moleculen lucht zonder zwaveldioxide — aan de hand waarvan beide aspecten die de beslissing bepalen, tegelijkertijd tegen elkaar kunnen worden afgewogen. De keuze kan niet worden „geobjectiveerd” en aan chemici of economen worden overgelaten. Er moet een „subjectieve” afweging plaatsvinden.

Dit probleem doet zich dagelijks op grote en kleine schaal talloze malen voor. In het openbare leven moeten er instanties bestaan, die beschikken over de bevoegdheid voortdurend de „subjectieve” keuzen te maken, die van belang zijn voor groepen met uiteenlopende doelstellingen.

Ons land kent een democratisch systeem; de belangrijkste beslissingen worden genomen door instanties die pretenderen de wil van het volk uit te voeren en die zich legitimeren door middel van algemene verkiezingen. De in deze ver-

kiezingen gekozen vertegenwoordigers baseren zich bij het maken van de subjectieve keuzen niet — als pure „filosofen” — alleen op eigen oordeel, maar houden voeling met een achterban en worden beïnvloed door massamedia, belangengroepen, gesprekken met geestverwanten e.d. Naast beslissingen door gekozen volksvertegenwoordigers worden zeer veel beslissingen — vaak, maar lang niet altijd routinebeslissingen — genomen door uitvoeringsorganen, m.n. de bureaucratie, waarvan de leden op hun beurt ook weer worden beïnvloed door belangengroepen, media enz.

Het is bijzonder moeilijk te doorgronden, hoe uiteindelijk een beslissing tot stand komt, wie de beslissende informatie heeft geleverd, wie de persie heeft uitgeoefend, wiens autoriteit de doorslag heeft gegeven. Als echter bekend is welke personen deze sleutelposities in het beslissingsproces bekleeden, is het bijzonder interessant juist van hen te weten, welke hun voorkeuren zijn en hoe zij, als het om economische beslissingen gaat, alternatieve economische situaties of ontwikkelingen waarderden of, om het formeel te stellen, hoe hun individuele preferentiefunctie luidt.

De individuele preferentiefunctie

De individuele preferentiefunctie is bedoeld om alle denkbare alternatieve economische situaties of ontwikkelingen te rangschikken naar de mate van gewenstheid door het betreffende individu. De individuele preferentiefunctie is de formele weergave van een persoonlijke visie op hoe het algemeen belang het meest wordt gediend. Wanneer een economische situatie meer gewenst is en hoger ligt op de preferentiefunctie, wordt gesteld, dat er in de ogen van de betrokkene bij realisering van die situatie sprake zal zijn van een grotere welvaart. Maar hoe kan men economische situaties of ontwikkelingen rangschikken? Voor een uitputtende beschrijving van een economische situatie of ontwikkeling zouden miljoenen karakteristieken moeten worden gegeven. Echter, slechts een beperkt aantal in het oog lopende karakteristieken wordt door de beslisser van bijzonder belang geacht en in de afweging van alternatieven betrokken. De preferentiefunctie bevat maar een beperkt aantal elementen.

Gewoonlijk zullen als de belangrijkste karakteristieken van een economische situatie of ontwikkeling gelden, maatstaven die aangeven in hoeverre bepaalde welomschreven doelstellingen worden verwezenlijkt. Voor de macro-economie op zijn werkterrein zijn in het bijzonder van belang kwantificeerbare doelstellingen van economische politiek, die hij met behulp van beschikbare instrumenten van economische politiek in zekere mate denkt te kunnen verwezenlijken. Met behulp

1) Dit artikel is een gestroomlijnde versie van de doctoraalscriptie van de auteur aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. De auteur dankt Prof. Drs. C. J. van Eijk en Prof. Dr. W. H. Somermeyer voor waardevolle opmerkingen.

van een economisch model kwantificeert hij de uitwerking van de afzonderlijke instrumentvariabelen op de verschillende doelstellingen. De mate waarin met behulp van een instrument een doelstelling kan worden verwezenlijkt, wordt de effectiviteit van dat instrument genoemd.

Behalve door hun effectiviteit m.b.t. bepaalde doelstellingsvariabelen kan de keuze van instrumenten ook op zich zelf de gewenstheid van een economische situatie beïnvloeden, maar omwille van de eenvoud wordt deze mogelijkheid hier buiten beschouwing gelaten. De preferentiefunctie wordt daardoor vereenvoudigd tot een doelstellingsfunctie.

In dit verband is relevant de individuele doelstellingsfunctie voor zover de argumenten daarin bestaan uit kwantificeerbare doelstellingen van economische politiek. Formeel:

$$W_i = W_i(Y_1, Y_2, Y_3, \dots, Y_n) \quad (1)$$

waarin: W_i = een maatstaf voor de verwachte welvaart volgens individu i ;
 $Y_j, j = 1, \dots, n$ = de waarde van doelstellingsvariabele j .

De mate waarin de doelstellingen kunnen worden gerealiseerd, hangt, naast overige factoren (0_i) af van de mate waarin de instrumentvariabelen (Z_k) worden toegepast.

$$Y_j = Y_j(Z_k, 0_i) \quad (2)$$

Vergelijking (2) representeert het economische model.

Ten slotte kunnen aan de waarden die bepaalde instrumentvariabelen mogen aannemen, restricties (A_k^{\min}, A_k^{\max}) zijn opgelegd.

$$A_k^{\min} \leq Z_k \leq A_k^{\max} \quad (3)$$

Deze voorstelling van zaken van het voeren van economisch beleid maakt het mogelijk een scherpe scheiding aan te brengen tussen de taak van de econoom en de taak van de politicus. De politicus zal zich een oordeel moeten vormen over de meest gewenste ontwikkeling van de economie. Dit oordeel moet in beginsel kunnen worden vastgelegd in de individuele doelstellingsfunctie (1). De econoom draagt informatie aan over relaties tussen en grenzen aan grootheden die de economische situatie beschrijven. Deze informatie wordt vastgelegd in het macro-economische model (2) en de restricties (3).

Als het mogelijk is de wensen van de politicus vast te leggen in een doelstellingsfunctie, kan de econoom met behulp van het model en met inachtneming van de restricties deze maximaliseren en de optimale economische politiek bepalen.

In de literatuur die handelt over het bepalen van de optimale economische politiek worden verschillende methoden voorgesteld, om de doelstellingsfunctie te construeren. Al deze methoden stuiten op praktische en theoretische bezwaren. De problemen lijken nog het kleinst bij de interviewmethode, zoals die is voorgesteld en uitgewerkt door R. Frisch 2). Aan deze methode om de prioriteitenstelling van politici formeel in een hanteerbare doelstellingsfunctie weer te geven, schenk ik hieronder aandacht.

De interview-methode van R. Frisch

Zodra door de politicus is vastgesteld welke belangrijke kwantificeerbare macro-economische doelstellingen in zijn individuele doelstellingsfunctie dienen te worden opgenomen, kan een aanvang worden gemaakt met de interviews volgens de methode van Frisch. Het gaat er daarbij om de mathematische vorm van de doelstellingsfunctie vast te leggen en de coëfficiënten (α_j) te bepalen van de afzonderlijke termen van de doelstellingsfunctie.

In het eenvoudigste geval is de doelstellingsfunctie lineair.

$$W = \alpha_1 Y_1 + \alpha_2 Y_2 + \dots + \alpha_n Y_n$$

De marginale substitutieverhouding (msv) tussen de doelstellingsvariabelen Y_i en Y_j ($\frac{\partial W}{\partial Y_i} / \frac{\partial W}{\partial Y_j} = \alpha_j / \alpha_i$) is dan over

het beschouwde interval constant. Wanneer twee combinaties van de doelstellingsvariabelen Y_i en Y_j kunnen worden gevonden waartussen de politicus indifferent is, kan de msv tussen Y_i en Y_j op eenvoudige wijze worden bepaald. In de interviewmethode van Frisch worden daartoe twee „pakketten” elk bestaande uit een combinatie van waarden voor Y_i en Y_j vergeleken. Terwijl een pakket constant wordt gehouden, wordt in het tweede pakket de waarde van één doelstellingsvariabele (Y_i of Y_j) gevarieerd, totdat die waarde van de doelstellingsvariabele is gevonden, die beide pakketten in de ogen van de politicus gelijkwaardig (indifferent) maakt. Tabel 1 licht aan de hand van een voorbeeld toe, hoe dit in zijn werk gaat.

Tabel 1. Enquêteformulier met voorbeeld van het vinden van de marginale substitutieverhouding tussen werkloosheid en inflatie

		Variabele Y_1 : geregistreerde arbeidsreserve (x 1000 personen)						Variabele Y_2 : stijging prijsindexcijfer gezinsconsumptie (in % per jaar)			
vraag no.	Links preferent	linkerpakket		indifferent	rechterpakket		rechts preferent	marginale substitutieverhouding			
		waarde van de variabelen			waarde van de variabelen						
		links Y_1	links Y_2		rechts Y_1	rechts Y_2			rechts Y_1	rechts Y_2	
1	X	100	12		300	4					
2	X	200	12		300	4					
3		250	12		300	4	X				
4	X	225	12		300	4					
5		237,5	12		300	4	X				
6		243,75	12	X	300	4				msv =	
										$\frac{4 - 12}{243,75 - 300}$	
										= 0,14	

Toelichting bij tabel 1

In dit voorbeeld wordt geprobeerd het relatieve gewicht te achterhalen, dat de respondent toekent aan een vermindering van werkloosheid t.o.v. een vermeerdering van inflatie. Aangenomen wordt dat op een bepaald tijdstip in de toekomst de geregistreerde arbeidsreserve (GAR) zich in elk geval zou bevinden tussen een jaargemiddelde van 100.000 en 300.000 personen, terwijl de stijging van het prijsindexcijfer van de gezinsconsumptie binnen de grenzen 4% en 12% per jaar zou liggen. In regel 1 wordt de respondent gevraagd een keuze te bepalen tussen een situatie waarin 100.000 personen werkloos zijn en 12% inflatie heerst, en een situatie waarin 300.000 personen werkloos zijn en 4% inflatie heerst. Zoals het X-teken aangeeft, kiest de respondent voor het eerste pakket. 200.000 minder werklozen (300.000 - 100.000) weegt voor hem zwaarder dan 8% minder inflatie

2) R. Frisch, *Cooperation between politicians and econometricians on the formalization of political preferences*, Stockholm, 1971. Van dezelfde auteur, *Numerical determination of a quadratic preference function for use in macro-economic programming*, Oslo, 1957 en *Practical rules for interview determination of one-sided and two-sided preference coefficients in macroeconomic decision problems*, Oslo, 1959.

(12-4). De bedoeling is nu dat het gekozen (linker)pakket zodanig wordt gewijzigd dat het gelijkwaardig wordt aan het niet gekozen (rechter)pakket. Daartoe wordt de geregistreerde arbeidsreserve gevarieerd. De keuze is nu zoals regel 2 aangeeft: heeft een situatie van 200.000 werklozen en 12% inflatie de voorkeur boven een situatie met 300.000 werklozen en 4% inflatie, m.a.w. wat weegt zwaarder 100.000 werklozen meer of 8% inflatie meer? De keuze valt weer op het linkerpakket. In regel 3 wordt de GAR verder verhoogd, zodat het linkerpakket verder verslechtert en meer gelijkwaardig wordt aan het rechter. Nu zwaait de respondent om en kiest voor het rechterpakket met de lagere inflatie. In regel 4 wordt nu in het linkerpakket de GAR verlaagd, zodat het pakket verbetert en meer gelijkwaardig wordt aan het rechter. In regel 6 wordt het punt bereikt, waarop de beide pakketten in de ogen van de respondent gelijkwaardig zijn. We kunnen onder gemaakte veronderstellingen constateren dat voor de ondervraagde een toe- of afname van de werkloosheid met ca. 56.000 personen opweegt tegen een toe- of afname van de inflatie met 8%. De marginale substitutieverhouding tussen werkloosheid en inflatie is

$$\frac{\partial w}{\partial y_1} / \frac{\partial w}{\partial y_2} = \frac{dy_2}{dy_1} = \frac{4 - 12}{243,75 - 300} = 0,14$$

Een vermindering van de werkloosheid met 1.000 personen heeft een even groot effect op de verwachte welvaart van de respondent als een vermindering van de inflatie met ca. 0,14%.

Het bepalen van marginale substitutieverhoudingen is zo gezien een ongecompliceerde aangelegenheid, maar er schuilen adders onder het gras. De bedoeling van de preferentiefunctie — dat is het rangschikken van alternatieve economische situaties naar de mate van wenselijkheid voor de respondent — mag niet uit het oog worden verloren. Waar het gaat om de rangschikking van wensen op zich, mogen gedachten aan de haalbaarheid en modelmatige samenhang van die wensen deze rangschikking niet beïnvloeden.

Hier past de strikte scheiding die Frisch aanbrengt tussen de taak van de econoom en die van de politicus. Gewoonlijk zal de politicus zelf ook ideeën hebben over wat haalbaar is en welke samenhangen er tussen de doelstellingen bestaan, maar veelal zullen deze ideeën over de betekenis van de „core” van de economie onvolledig of zelfs onjuist zijn. Dergelijke onjuiste opvattingen kunnen slechts de discussie tussen politici onderling over de meest gewenste ontwikkeling vertroebelen.

Frisch probeert in zijn interview-opzet dan ook deze economische (voor)oordelen buiten de preferentiefunctie te houden. Hij stelt daartoe, voor met de interviews begonnen wordt, de volgende voorwaarden vooraf:

1. Op de meest nadrukkelijke wijze moet aan de te interviewen persoon of groep worden uitgelegd, dat alle vragen moeten worden opgevat in de „Sinterklaasbetekenis”. Dat wil zeggen dat uit alternatieven steeds moet worden gekozen, alsof de keuze volledig vrij en zonder consequenties is. De vragen, of de gekozen alternatieven haalbaar zijn en welke samenhangen er tussen de doelstellingen zijn, moeten volledig buiten beschouwing worden gelaten. De politicus beweegt zich niet op het terrein van de econoomist.
2. In dit verband is het ook van belang dat de te interviewen groep of persoon volledig de gedachte uitbant aan het soort van economische politiek dat nodig zou zijn om een gegeven alternatief te realiseren. Gedachten daaraan zouden ertoe leiden dat de politicus verstrikt raakt in buitengewoon ingewikkelde redeneringen die de gehele structuur van de economie omvatten. Hij zal gewoonlijk niet in staat zijn deze te ontwarren. Ook daarom is de Sinterklaasbetekenis van de vragen zo belangrijk.
3. Een derde voorwaarde vooraf die noodzakelijk is om een reëel beeld te krijgen van de wensen die leven bij de politicus, is, dat de interviewer duidelijk maakt dat de politicus, zodra hij voor een alternatief heeft gekozen, niet de mogelijkheid heeft achteraf andere variabelen in het model naar wens aan te passen. Het zal hem niet worden toegestaan zijn keuze „op de markt te verhandelen”, in de hoop zo een meer gewenst alternatief te formeren. Dit noemt Frisch het „earmarking principle”. Een gekozen alternatief wordt als het ware „gemerkt” en kan niet worden veranderd.

Als deze voorwaarden vooraf op het eerste gezicht betrekkelijk onschuldig lijken, is dat slechts schone schijn. Vooral de voorwaarden 1 en 2 eisen een manier van denken die volkomen afwijkt van wat gebruikelijk is en ietwat wereldvreemd overkomt. Uit proefnemingen met deze interviewmethode bleek mij dat het de respondenten de grootste moeite kostte te redeneren, alsof er geen economische verbanden of restricties bestaan. De doelstellingen van economische politiek komen in een geheel ander licht te staan. Dat daarbij wel eens valse schaduwen vallen, lijkt onvermijdelijk.

De variabelen in de doelstellingsfunctie

Een van de eerste vraagstukken die zich aandienen, wanneer men een doelstellingsfunctie wil opstellen, is de vraag welk criterium men moet aanleggen om de variabelen te selecteren die in de doelstellingsfunctie moeten worden opgenomen. Frisch stelt, dat voor de preferentie-analyse, zoals hij die voor ogen heeft, slechts een speciaal soort van variabelen in aanmerking komt. Hij geeft de volgende richtlijnen:

1. (Frisch, 1971, blz. 20:) „The main principle for including a variable in the preference set, is that it is associated with an ethical, humanitarian, social, consumptional or justice evaluation which people in general can make without being experts on economic model building”.

2. Het kan soms nodig zijn variabelen in de preferentiefunctie op te nemen waarvan de waardering tot op zekere hoogte afhangt van kennis van de gevolgen die de variabele kan hebben op de gehele economische situatie. Dit geldt bijvoorbeeld voor de betalingsbalans. Soms zal men moeten berusten in het opnemen van een dergelijke variabele in de preferentiefunctie, alleen om de analyse niet te ingewikkeld te maken. Maar het ideaal blijft dergelijke variabelen buiten te sluiten en de gevolgen ervan te waarderen in de weg van andere variabelen die wel rechtstreeks op grond van richtlijn 1. in de preferentiefunctie zijn opgenomen. Ten eerste voorkomt men op deze manier dubbelstellingen, maar meer nog acht Frisch dit van belang, omdat alleen op deze manier kan worden bewerkstelligd dat het preferentieschema van de man in de straat vergelijkbaar is met het preferentieschema van de deskundige. Aan een dergelijke vergelijkbaarheid moet volgens Frisch in een democratische samenleving grote waarde worden gehecht.

3. Instrumentvariabelen worden in de regel niet in de preferentiefunctie opgenomen. De preferentiefunctie wordt daarmee gereduceerd tot een doelstellingsfunctie (zie boven). Alleen als er sterke weerstand bestaat tegen het gebruik van een bepaald instrument vanwege het vele extra werk of de grote moeite die eraan verbonden zijn, kan er een negatieve „toepassingsvoorkeur” aan worden toegekend.

4. Variabelen van ondergeschikt belang zullen natuurlijk op grond van praktische overwegingen worden buitengesloten. Hun uitsluiting zal de ligging van de preferentiefunctie nauwelijks beïnvloeden.

5. Als een van de variabelen in de preferentiefunctie is samengesteld uit een aantal deelvariabelen en de respondent aan de samenstelling belang hecht, mag worden aangenomen dat de samenstelling zodanig is als het meest wenselijk wordt geacht.

Met behulp van deze richtlijnen is het mogelijk een aantal variabelen voor de doelstellingsfunctie te selecteren. Dit zullen veelal in brede kring geaccepteerde doelstellingen van economische politiek zijn. Er is dan evenwel nog geen zekerheid dat niet bepaalde doelstellingen, waaraan door sommigen groot belang wordt gehecht, weggelaten zijn. Om daarover zekerheid te verkrijgen zouden, voorafgaande aan de eigenlijke interviews, vragen moeten worden gesteld om te achterhalen of de set doelstellingsvariabelen toereikend is om de belangrijkste economisch-politieke voorkeuren te beschrijven.

Dit zou evenwel een groot aantal praktische problemen oproepen:

- de individuele doelstellingsfuncties zijn niet meer vergelijkbaar;
- waar ligt de grens tussen belangrijke en onbelangrijke doelstellingsvariabelen?;
- er kunnen variabelen naar voren worden gebracht die niet kwantificeerbaar zijn;
- er kunnen variabelen naar voren worden gebracht waarover geen gegevens beschikbaar zijn.

Om dergelijke problemen te vermijden, verdient het de voorkeur a priori de set van doelstellingsvariabelen op te stellen en het gevaar van onvolledigheid en willekeur op de koop toe te nemen. Door zich naast bovengenoemde richtlijnen te richten op wat algemeen als de belangrijkste doelstellingen van economische politiek worden beschouwd, kan het gevaar van onvolledigheid en willekeur beperkt blijven.

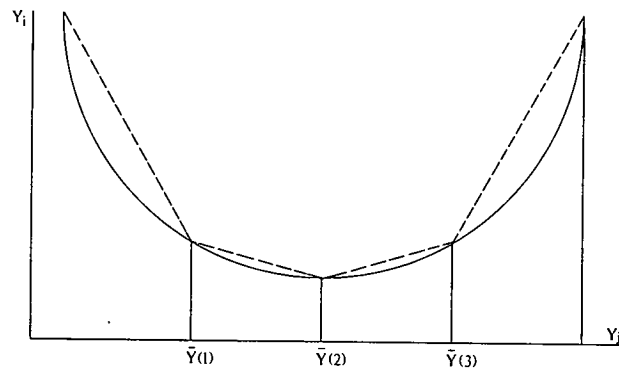
Een belangrijk aspect dat een rol speelt bij de onderlinge afweging van doelstellingsvariabelen is het termijnaspect. Het zal in interviews noodzakelijk zijn aan te geven binnen welke termijn of op welk tijdstip de gewenste waarden van de doelstellingsvariabelen moeten zijn gerealiseerd. De interviewmethode lijkt het meest geschikt voor de middellange termijn, d.w.z. 3 à 5 jaar. Enerzijds is op langere termijn de betekenis van de doelstellingen te onzeker om verantwoord te kunnen afwegen. Anderzijds worden op kortere termijn de ontwikkelingen te zeer door conjuncturele invloeden bepaald omeen trendmatig verloop te kunnen onderscheiden, terwijl tevens de tijd ontbreekt, om met behulp van de instrumenten de waarde van de doelstellingsvariabelen naar de gewenste niveaus te brengen.

Een ander probleem is het kiezen van een interval waarbinnen de waarden van de doelstellingsvariabelen kunnen variëren en waarbinnen zich de keuzeproblematiek afspeelt. De boven- en benedengrenzen van het interval zullen voldoende van elkaar moeten verschillen om uit het oogpunt van voorkeuren duidelijk waarneembaar te zijn, maar de verschillen mogen ook weer niet buiten de grenzen van het realistische vallen. Wanneer men uitgaat van een tijdsbestek van 3 à 5 jaar kunnen de intervallen betrekkelijk klein worden gehouden. In die tijdsspanne kunnen zich waarschijnlijk geen al te grote verschuivingen voordoen. Bovendien zal een kleiner interval leiden tot een meer nauwkeurige lokatie van de doelstellingsfunctie. Bij de keuze van het interval kunnen de ontwikkelingen van de betreffende doelstellingsvariabele in de laatste jaren hulpmiddel zijn, terwijl tevens de middellange-termijnramingen van het CPB enig houvast kunnen geven.

Men zou zich gevallen kunnen voorstellen waarin de marginale substitutieverhoudingen niet constant zijn, maar bijv. afnemend (analoog aan de afnemende msv tussen twee goederen in de theorie van het consumentengedrag), terwijl voor bepaalde doelstellingsvariabelen ook een tekenomslag in de richting van de msv niet uitgesloten moet worden geacht, naarmate deze doelstellingsvariabelen andere waarden aannemen. Voor dergelijke doelstellingsvariabelen zou een optimale waarde kunnen bestaan, waarboven de bijdrage aan de welvaart van afnemende betekenis wordt. Zo zou bijv. ten aanzien van een meer gelijkmatige inkomensverdeling kunnen gelden, dat nivellering voorbij een zekere grens als minder positief wordt ervaren.

Ook deze gevallen van doelstellingsfuncties met niet-constante marginale substitutieverhoudingen kunnen met de methode van Frisch worden aangepakt, al zal het aantal vragen dat nodig is om de functie te kunnen benaderen sterk toenemen. Dikwijls kan het handig zijn niet-lineaire doelstellingsfuncties als het ware op te delen in deelfuncties, die wel lineair zijn (zie figuur 1).

Figuur 1. Opdeling van een doelstellingsfunctie met niet-constante marginale substitutieverhoudingen in 4 deelfuncties met constante marginale substitutieverhoudingen.

Voor elk van deze deelfuncties worden afzonderlijk de marginale substitutieverhoudingen bepaald. Door speciale vragen zullen de „scharnierpunten” ($\bar{Y}(1)$, $\bar{Y}(2)$, $\bar{Y}(3)$ in figuur 1) in de doelstellingsfunctie moeten worden opgespoord. Ook in deze gevallen zal het aantal vragen dat moet worden gesteld om de gehele doelstellingsfunctie te kennen een veelvoud zijn van het aantal vragen dat nodig is om een niet-geknikte lineaire doelstellingsfunctie te kunnen opstellen. In het algemeen zal met globaal constante marginale substitutieverhoudingen kunnen worden volstaan, omdat de veranderingen in de doelstellingsvariabelen binnen betrekkelijk nauwe grenzen hun beslag krijgen. Wel moet door vragen worden gecontroleerd of er geen omslag in de richting van de voorkeur voor een doelstellingsvariabele optreedt.

Tot nu toe is steeds gesproken over de msv tussen twee doelstellingsvariabelen, terwijl een doelstellingsfunctie met meer dan twee variabelen moet worden opgesteld. De koppeling tussen de afzonderlijke variabelen kan plaatsvinden m.b.v. de driehoeksregel.

$$\frac{\partial W}{\partial y_i} \times \frac{\partial W}{\partial y_j} = \frac{\partial W}{\partial y_k}$$

Uit twee bekende marginale substitutieverhoudingen kan een derde nieuwe worden afgeleid.

Zodra elke variabele eenmaal gebruikt is om in combinatie met enige andere doelstellingsvariabele de msv te bepalen, beschikt men over voldoende gegevens om met behulp van de driehoeksregel alle coëfficiënten van de doelstellingsfunctie te bepalen. Voor een doelstellingsfunctie met N variabelen zou men door ondervraging $N - 1$ marginale substitutieverhoudingen moeten achterhalen. De keuze van de schaal van de doelstellingsfunctie is daarna arbitrair.

Men behoeft echter niet te volstaan met het minimale aantal vragen dat nodig is om de doelstellingsfunctie op te stellen. Het is gewenst in interviews extra vragen op te nemen en op die manier controlemogelijkheden in te bouwen, ten einde in staat te zijn een m.b.v. de driehoeksregel berekende verwachte msv tussen twee doelstellingsvariabelen te vergelijken met een werkelijk gevonden msv tussen dezelfde variabelen. Op deze manier kan de consistentie in de antwoorden van de ondervraagde worden getest. Door Frisch wordt een „smoothing”-methode 3) aanbevolen, om inconsistenties in de antwoorden glad te strijken en een ondubbelzinnig bepaalde doelstellingsfunctie te kunnen opstellen.

3) R. Frisch, op. cit., 1971, blz. 57-61. Ook R. Frisch, The smoothing of an interreference table, in Rudolf Henn (ed.), *Methods of operations research III*, 1971.

Enkele variabelen nader beschouwd

Bij de selectie van de variabelen die in de doelstellingsfunctie moeten worden opgenomen, is het 't meest voor de hand liggend zich te richten op de vijf algemeen aanvaarde door de SER geformuleerde doelstellingen van economische politiek, aangevuld met een variabele die de zorg voor het natuurlijk milieu representeert. Deze variabelen zullen moeten worden getoetst aan de richtlijnen die daarvoor door Frisch zijn opgesteld (zie boven). Ik zal hieronder volstaan met enkele opmerkingen ten aanzien van deze variabelen.

Volledige en volwaardige werkgelegenheid

Het creëren van volledige en volwaardige werkgelegenheid wordt vrijwel unaniem aanvaard als een van de belangrijkste doelstellingen van economisch beleid. Algemeen wordt het beleid gericht op de verlaging van de geregistreerde arbeidsreserve (GAR). Als echter alleen de GAR in de doelstellingsfunctie wordt opgenomen, betekent dit dat een omvangrijke verborgen werkloosheid buiten beschouwing blijft, terwijl ook aan de duur van de werkloosheid geen aandacht wordt geschonken 4). De „volwaardigheid” van werkgelegenheid komt in het geheel niet in dat cijfer naar voren.

Stabiel prijsniveau

De negatieve waardering voor een stijging van het prijsindexcijfer van de gezinsconsumptie mag alleen in de doelstellingsfunctie zijn opgenomen voor zover het gaat om „ethische, humanitaire, sociale, consumptieve of rechtvaardigheidsoverwegingen”. Gedachten aan de eventuele geldigheid van de Phillipscurve of andere verbanden moeten bij de

bepaling van de marginale substitutieverhoudingen tussen inflatie en andere doelstellingen worden uitgebannen.

Evenwichtige economische groei

Op grond van Frisch' richtlijn I moet groei louter op eigen merites in de doelstellingsfunctie worden opgenomen. Geabstraheerd moet worden van mogelijke positieve verbanden als tussen groei en werkgelegenheid en negatieve verbanden als tussen groei en milieubehoud. Economische groei is dan slechts een indicator voor de toename van tegenwoordige en toekomstige consumptiemogelijkheden, die hetzij in de particuliere, hetzij in de publieke sector ter beschikking worden gesteld. Twijfel kan bestaan over wat de meest geschikte variabele is om economische groei te meten. Gewoonlijk wordt de procentuele stijging van het BNP per hoofd van de bevolking gehanteerd, hoewel op verschillende plaatsen is gewezen op tekortkomingen van deze indicator 5).

Evenwichtige betalingsbalans

Het saldo van de betalingsbalans is, zoals boven uiteengezet, voorbeeld van een variabele die op grond van richtlijn I niet in de doelstellingsfunctie zou behoren te worden opgenomen. De negatieve effecten die gepaard gaan met onevenwichtigheid van de betalingsbalans, bijv. hoge werkloosheid of inflatie, behoren d.m.v. de betreffende variabelen zelf te worden gewaardeerd. Ditzelfde geldt voor variabelen als arbeidsinkomensquote, aandeel collectieve uitgaven in het nationaal inkomen e.d. Om de analyse niet te ingewikkeld te maken, zal men evenwel soms moeten berusten in opnemings van dergelijke variabelen in de doelstellingsfunctie (richtlijn 2).

Rechtvaardige inkomensverdeling

Het oordeel over de verdeling van het nationaal inkomen over de bevolking is duidelijk bepaald door ethische en rechtvaardigheidsoverwegingen. Het is ook van invloed op de verwachte welvaart. Daarom moet een variabele voor de inkomensverdeling in de doelstellingsfunctie worden opgenomen. Zoals eerder gesteld is het zeer wel denkbaar dat er een tekenomslag in de richting van de voorkeur voor inkomensnivellering optreedt. Daarmee moet in de doelstellingsfunctie rekening worden gehouden. Het is bijzonder moeilijk een geschikte (dat wil ook zeggen eenvoudige) variabele voor de beschrijving van de inkomensverdeling te vinden. De beste beschrijving voor veranderingen in de inkomensverdeling geeft waarschijnlijk de coëfficiënt van Theil 6) maar de betekenis van veranderingen in deze coëfficiënt zal niet direct aan ieder duidelijk zijn. Conceptueel eenvoudiger zijn maatstaven als de verhouding tussen het gemiddelde inkomen in het hoogste deciel van de inkomensverdeling en het minimum- of modaal inkomen. Aan de beschrijving van de inkomensverdeling m.b.v. één variabele kleven nog zeer veel meer bezwaren, waarop hier verder niet wordt ingegaan 7).

goedkope 2e hypotheek en persoonlijke leningen!

- * Heeft U een eigen huis, neem dan een 2e hypotheek. Het geld kunt U vrij besteden b.v. voor een auto-caravan-boot enz.
- * Heeft U géén eigen huis, neem dan een persoonlijke lening.
- * Goed lopende leningen worden door ons overgenomen!

Hier volgen enkele voorbeelden:

2e HYPOTHEKEN

15.000	=	96x233.37
20.000	=	96x308.06
25.000	=	120x329.83
35.000	=	120x458.07
40.000	=	120x522.19
50.000	=	120x650.42

PERS. LENINGEN

2.500	24x124.21
7.500	48x204.10
12.500	60x281.40
17.500	60x391.74
21.000	60x470.09
22.000	60x492.47
23.000	60x514.86
24.000	60x537.25
25.000	60x559.63

intermediair Wijzigingen voorbehouden!

leeflang

JOUBERTSTRAAT 219 GOUDA
tel: 01820-22222

rep. reklame

4) Drs. L. Hoffman, De werkloosheid wordt onderschat, *ESB*, 25 januari 1975.

5) J. K. Galbraith, *The affluent society*, Londen, 1958. Zie ook Dr. J. B. D. Derksen, Zijn correcties van het begrip nationaal inkomen mogelijk en gewenst?, *ESB*, 31 januari 1973, blz. 97 e.v. en Dr. H. K. van Tuinen, Het begrip nationaal inkomen: corrigeren of niet?, *ESB*, 5 maart 1975, blz. 221 e.v. en de daar vermelde literatuur.

6) Zie Dr. G. R. Mustert, Meten met mate(n). Over inkomensgelijkheid en maatstaven daarvoor, *ESB*, 6/13 april 1977.

7) Zie Prof. Dr. J. Pen en Prof. Dr. J. Tinbergen, Hoeveel bedraagt de inkomensgalisatie sinds 1938?, *ESB*, 15 september 1976, blz. 880. Zie ook Drs. M. P. van der Hoek, Een gestandaardiseerde inkomensverdeling?, *ESB*, 20 augustus 1975, blz. 791 e.v.

Het natuurlijk leefmilieu wordt thans algemeen gezien als een belangrijke determinant van de subjectieve welvaart. De zorg voor een gezond leefmilieu bevat echter zoveel facetten, dat het vrijwel onmogelijk is daarvoor een geschikte indicator op te stellen. 't Meest geschikt is misschien nog het geldbedrag dat door overheid en bedrijfsleven te zamen moet worden uitgetrokken voor milieuhherstel en -behoud. Dit vereist echter tevens kennis van wat met deze gelden zou kunnen worden bereikt. Enig inzicht hierin kan men krijgen aan de hand van CPB-monografie no. 20 8) en andere publicaties 9).

Behalve de hier vermelde doelstellingen zouden zeker nog andere kunnen worden genoemd, die een plaats verdienen in de doelstellingsfunctie. De groei van consumptiemogelijkheden zou nader uitgesplitst kunnen worden in bijv. onderwijs-, medische en andere consumptieve bestedingen. Er zou een variabele kunnen worden opgenomen voor de keuze tussen arbeidstijd en vrije tijd en indicatoren voor allerlei ruimtelijke aspecten als woon-werkafstand, nabijheid van distributieve voorzieningen, beschikbaarheid van culturele voorzieningen e.d.

Uit deze summere opmerkingen zal al duidelijk zijn dat de opstelling van een bevredigende doelstellingsfunctie nog veel denkwerk zal vergen: allereerst om te komen tot een sluitende set van doelstellingsvariabelen en vervolgens betreffende het opstellen van geschikte indicatoren voor elk van die variabelen.

Pogingen tot het opstellen van doelstellingsfuncties

Ondanks de vele moeilijkheden die zoals in de vorige paragrafen is uiteengezet, kleven aan het opstellen van een doelstellingsfunctie d.m.v. interviews, zijn door mij een aantal vermetele pogingen ondernomen doelstellingsfuncties op te stellen. Ik heb daartoe 26 gesprekken gevoerd met mensen van wie verwacht kon worden dat zij zich een oordeel over de gewenste economische ontwikkeling hadden gevormd. De ondervraagde personen vervulden veelal een rol als „opinie leider” in het openbare leven. Mensen uit het hoger onderwijs, het ambtelijk apparaat, het parlement, de vakbeweging, de werkgeversorganisaties en de journalistiek. Het is hier niet de plaats om in detail op de resultaten in te gaan, maar enkele algemene conclusies kunnen naar voren worden gebracht.

- Het was voor de ondervraagden buitengewoon moeilijk zich los te maken van het denken in economische verbanden en de doelstellingen louter op zich te waarderen.
- Er werd veelvuldig gewezen op de ontoereikendheid van de meeste doelstellingsvariabelen als determinanten voor subjectieve welvaart.
- De respondenten werden door de methode gedwongen tot het maken van duidelijke keuzen tussen doelstellingen. Dit werkte voor velen zeer verhelderend. (Het is de lezer aan te bevelen dit zelf te beproeven).
- De politieke kleur van de ondervraagden kon m.b.v. de doelstellingsfunctie in behoorlijke mate worden geëxpliciteerd.
- In de antwoorden traden regelmatig aanzienlijke inconsistenties op (opgespoord met behulp van de driehoeksregel). De oorzaak van deze inconsistenties zou nader moeten worden onderzocht.

Ten slotte geef ik hieronder een drietal doelstellingsfuncties weer die door mij m.b.v. de interview-methode werden gevonden. Misschien zou men ze in bepaalde opzichten enigszins representatief kunnen noemen voor vertegenwoordigers van wat men in de politiek wel linkse (1), rechtse (2) en middelegroeperingen (3) noemt.

	werkloosheid	inflatie	groei	inkomensongelijkheid	milieu-uitgaven
(1)	W = -6,3	GAR - 12,7	PIC + 3,3	BNP - 64,9	NIV + 12,8
(2)	W = -2,2	GAR - 55,3	PIC + 19,4	BNP + 13,4	NIV + 9,7
(3a)	W = -0,8	GAR - 25,4	PIC + 44,0	BNP - 23,6	NIV a) + 6,2
(3b)	W = -0,9	GAR - 28,7	PIC + 50,0	BNP + 13,4	NIV b) + 7,0

a) NIV > 4. b) NIV < 4.

waarin:

GAR = het niveau van de geregisteerde arbeidsreserve (mannen en vrouwen), gemiddeld over een jaar, in duizenden personen;
 PIC = het prijsindexcijfer van de gezinsconsumptie, de mutatie t.o.v. het voorafgaande jaar in %;
 BNP = het volume van het bruto nationaal produkt, de mutatie t.o.v. het voorafgaande jaar in %;
 NIV = een netto-inkomensverhouding: het gemiddelde netto inkomen van de hoogste drie percentielen van de personele inkomensverdeling in verhouding tot het netto minimumloon;
 MIL = het volume van de uitgaven van overheid en bedrijfsleven aan milieuhygiëne, de mutatie t.o.v. het voorafgaand jaar in %.

De som van de absolute waarden van de coëfficiënten is voor elk van de gegeven doelstellingsfuncties 100. Opgemerkt zij, dat de doelstellingsfuncties slechts binnen nauwe grenzen gedefinieerd zijn.

Als we de drie doelstellingsfuncties met elkaar vergelijken, vallen aan de eerste het meest op de relatief grote waarde die gehecht wordt aan vermindering van de inkomensongelijkheid en bestrijding van de werkloosheid, de relatief geringe aandacht voor inflatie en de relatief zeer geringe waardering voor groei. Aan de tweede doelstellingsfunctie vallen het meest op het zeer grote belang dat gehecht wordt aan vermindering van de inflatie en het positieve teken voor de inkomensongelijkheid (dat wil zeggen dat de ondervraagde tegen voortgaande inkomensnivellering is). In de derde doelstellingsfunctie vallen op de grote waardering voor groei en de tekenomslag in de waardering voor afnemende inkomensongelijkheid. Nivellering tot de verhouding $\frac{1}{2}$ (zie definitie NIV) wordt positief gewaardeerd, maar daalt de inkomensverhouding beneden die grens, dan slaat de positieve waardering om in een negatieve, zij het dat deze negatieve voorkeur minder sterk is dan de aanvankelijke positieve.

Evaluatie

De methode van Frisch is een in beginsel bruikbare methode om redelijk betrouwbare individuele doelstellingsfuncties op te stellen. Om de methode operationeel te maken zal evenwel nog zeer veel theoretisch werk moeten worden verricht.

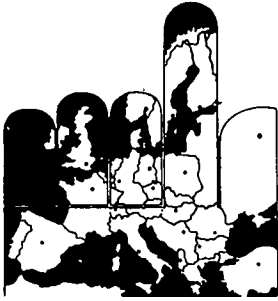
Interessanter dan individuele doelstellingsfuncties zijn collectieve doelstellingsfuncties. Aan aggregatie van individuele functies tot collectieve functies kleven grote welvaarts-theoretische problemen 10). In het oplossen van deze problemen zal mede politicologisch onderzoek naar machtsverhoudingen die een rol spelen bij het formuleren van collectieve doelstellingen en het bepalen van beleid, moeten worden betrokken. De interview-methode geeft geen beschrijving van hoe beleid werkelijk tot stand komt, maar kan daarbij wel verhelderend werken. Dat op zich moge voldoende reden zijn in deze richting door te denken.

L. van der Geest

8) Centraal Planbureau, *Economische gevolgen van bestrijding van milieuverontreiniging*, Monografie no. 20, 's-Gravenhage, 1975.

9) Centraal Planbureau, *Economische gevolgen van de bestrijding van waterverontreiniging met afbreekbaar organisch materiaal*, 's-Gravenhage, 1972. J. B. Opschoor, *Economische waardering van milieuverontreiniging*, Assen/Amsterdam, 1974.

10) Zie K. J. Arrow, *Social choice and individual values*, New York, 1951; A. K. Sen, *Collective choice and social welfare*, Londen, 1971.

Naar een gemeenschappelijk regionaal beleid

DRS. E. A. MANGÉ

Voor het in 1975 opgerichte Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling (EFRO) nadert stilaan het einde van zijn proefperiode. Naar aanleiding hiervan deed de Commissie onlangs een voorstel aan de Raad, om de opdracht van dit Fonds zowel te bestendigen als uit te breiden 1). Hieruit, evenals uit de bijgaande voorstellen 2) en een mededeling aan de Raad 3), blijkt dat vanaf 1978 de Commissie met een werkelijk, zij het nog zeer bescheiden communautair regionaal beleid wil starten.

Na een balans van het EFRO zullen we op deze voorstellen ingaan. Twee vragen dringen zich hierbij op. Ten eerste, gaat het hier om de *passende* voorstellen waartoe de Commissie op de Parijse topconferentie van 1972 en in de verordening houdende oprichting van het EFRO (art. 2,2) verzocht werd? Een toetsing van de voorstellen aan een recent document van het Europees Parlement met betrekking tot het regionaal beleid 4) kan hier waardevolle inzichten verschaffen. Ten tweede, zullen de lidstaten deze voorstellen als dusdanig accepteren of, zoals in het verleden reeds zo vaak gebeurd is 5), dwars zitten en zodanig amendieren dat het gemeenschappelijk beleid zich opnieuw beperkt tot loutere steunverlening aan het nationale beleid? In dit verband is het gewenst in eerste instantie de factoren te ontleden die een communautair regionaal beleid noodzakelijk maken.

Behoeftte aan een gemeenschappelijk beleid

Hoewel het integratieproces de economische groei in zowel rijke als arme regio's in belangrijke mate heeft gestimuleerd, is de verhoopte welvaartsnivellerende uitgebleven 6): de regionale dispariteiten tussen de welvarende gebieden en de probleemgebieden (de agrarische gebieden, de regio's in industrieel verval en de z.g. zonegrensgebieden) namen in de loop van de jaren nauwelijks af, terwijl voor sommige gebieden — de agrarische randgebieden — de welvaartsachterstand recentelijk zelfs groter werd 7). Voor deze situatie zijn verschillende factoren aan te wijzen, die even-

veel redenen voor een communautair regionaal beleid vormen.

Ten eerste, het geleidelijk vrijmaken van het handels- en personenverkeer heeft geen aanleiding gegeven tot een betere spreiding van de economische activiteit over de gemeenschap, maar eerder tot een economische versterking van de concentratiezones. Met het vrijmaken van de markt kwamen nieuwe investeringen voornamelijk tot stand in reeds sterk industrieel ontwikkelde regio's, ingevolge de bestaande schaalvoordelen op het gebied van infrastructuur, toeleveringsbedrijven, kredietmogelijkheden, geschoolde arbeidskrachten en communicatiemogelijkheden. Bovendien bleek de factor arbeid de neiging te vertonen de kapitaalstroom te volgen: aldus werden minder ontwikkelde gebieden geconfronteerd met een emigratie — vaak uittocht — van voor het merendeel jonge en/of geschoolde arbeidskrachten. Naast problemen in traditionele achtergebleven gebieden kreeg de gemeenschap aldus te maken met een nieuwe soort van moeilijkheden: de z.g. overbelaste regio's (het Roergebied, de Parijse regio, Noord-Italië) met hun hoge graad van verstedelijking en industrialisatie, overbevolking en verarmd leefmilieu.

Ten tweede, uit recente regionale gegevens 8) blijkt dat het verschil in gemiddeld inkomen per capita tussen rijke en arme regio's is toegenomen, ondanks meer dan 20 jaar regionaal beleid in de lidstaten. Het nationale beleid is dus blijkbaar niet in staat geweest het door de instelling van de douane-unie uitgelokte proces van (over)benadruking van de rijke regio's te neutraliseren. Zonder twijfel is dit mede het gevolg van zowel een beperking van de

economische interventiemogelijkheden door het Verdrag van Rome als de weigerachtige houding van de lidstaten om, zoals dikwijls het geval is als nationale en financiële belangen samengaan, hun soevereiniteit op het vlak van de regionale politiek enigszins op te geven.

Het economisch klimaat in de jaren zestig en meer bepaald het ongebreideld najagen van economische groei is hieraan zeker niet vreemd. Naarmate de op-

1) *Pb.*, nr. C 161, 9 juli 1977: Voorstel voor een verordening van de Raad houdende wijziging van Vo. nr. 724/75 houdende oprichting van een Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling en Voorstel voor een verordening van de Raad houdende invoering van een systeem van rentesubsidies in het kader van het EFRO.

2) *Pb.*, *ibid.*: Voorstel voor een beschikking van de Raad houdende wijziging van de beschikking 74/120/EEG (verwezenlijking van een hoge mate van convergentie van de economische politiek van de lidstaten) en van het besluit 75/185/EEG (oprichting van het Comité voor regionaal beleid).

3) *Suppl. EG-Bull.*, 2/77: Richtlijnen voor een regionaal beleid van de gemeenschap.

4) Verslag namens de Commissie voor regionaal beleid, ruimtelijke ordening en vervoer over enkele toekomstaspecten van het regionaal beleid van de gemeenschap, *Zittingsdocumenten Europees Parlement 1977-1978*, doc. 35/77, 6 april 1977.

5) Zie in dit verband: Het EFRO en het regionaal beleid van de gemeenschap (*Europa-bladwijzer*), *ESB*, 4 december 1976, waarin tevens de taak en de werkingsmodaliteiten van dit Fonds beschreven worden.

6) Bij de oprichting van de EEG heerste de overtuiging dat de uit de integratie resulterende economische groei de regionale welvaartsverschillen grotendeels zou elimineren, zodat slechts kleine correctiemaatregelen nodig zouden zijn om de nadelige regionale invloed van het gemeenschappelijk beleid op het gebied van landbouw, vervoer en vrij verkeer van werknemers te verzachten. Een van de weinige auteurs die van meet af aan de stelling verdedigde dat door de EEG de regionale verschillen zouden toenemen, was F. Perroux, *Les formes de la concurrence dans le marché commun*, *Revue d'économie politique*, januari-februari 1958.

7) Zie Verslag inzake de regionale problemen in de uitgebreide gemeenschap, *Suppl. EG-Bull.*, nr. 8/73, pt. 22 e.v., evenals Eerste jaarverslag inzake het EFRO, *Suppl. EG-Bull.*, nr. 7/76.

8) Zie Eerste jaarverslag inzake het EFRO, op. cit., al. 9.

bouw van de gemeenschappelijke markt verderde en de marktkrachten meer en meer vrij spel kregen, ontwikkelde zich bij de lidstaten een ongezone naijver bij het aantrekken van investeringen — vooral Amerikaanse 9), waardoor een adequate regionale politiek vaak werd verdrongen door een politiek van opbieden met voordelen. Dit leidde niet alleen tot aanzienlijke financiële en maatschappelijke verspillingen, maar belemmerde door concurrentievervalsende effecten tevens het integratieproces. Zowel de inventiviteit van de nationale regeringen om de voorschriften van het Verdrag inzake regionale steunverlening (art. 92,3) te omzeilen als hun onwil om informatie aangaande hun regionale maatregelen mede te delen, maakte het de Commissie onmogelijk de conformiteit na te gaan van de regionale politiek van de lidstaten met het Verdrag en vast te stellen welke steun in feite werd verleend en onder welke voorwaarden 10). Zo bijvoorbeeld België dat in het kader van de economische expansiewetgeving van 1971 zowat 41 van zijn 43 regio's tot ontwikkelingsgebieden uitriep, zodat bijna geheel het land voor overheidssteun in aanmerking kon komen. De Commissie kon zich slechts met 28 ontwikkelingsgebieden akkoord verklaren, maar tot nu toe heeft de Belgische regering een succesvolle verdragingspolitiek gevoerd (z.g. „permanente” onderhandelingen met de Commissie), zodat nog steeds steun kan worden verleend aan regio's die een beduidend hoger per capita inkomen hebben dan vele Italiaanse gebieden die geen hulp ontvangen (Veneto, Marche, Umbria) 11).

De oliecrisis en de daaropvolgende mondiale recessie heeft voor de gehele gemeenschap geleid tot een vertraging van de economische groei, een hoge inflatie- en werkloosheidsgraad, talrijke bedrijfssluitingen en een daling van de investeringsneiging, maar meer uitgesproken in de achtergebleven gebieden dan in andere regio's. Zo was bijvoorbeeld in 1970 het bruto intern produkt per hoofd van de bevolking in Hamburg vijfmaal zo groot als in West-Ierland en in Parijs viermaal zo groot als in Zuid-Italië. In 1975 waren deze verschillen respectievelijk zes- en vijfmaal geworden 12). De hoogste werkloosheidscijfers in de gemeenschap komen voor in de armste gebieden, zoals Ierland (10%), Mezzogiorno (10,5%), Noord-Nederland (10%) 13). M.a.w., de economische crisis van 1974/1975 bracht meer dan ooit de mislukking van het regionaal beleid van de lidstaten aan het licht, evenals het feit dat ze steeds minder mogelijkheden hebben om de investeringen te oriënteren, daar de beslissingscentra van de grote ondernemingen vaak buiten het nationale kader vallen 14). Bovendien, de ongunstige vooruitzichten brengen mee dat de arme regio's niet langer meer moeten rekenen op een „fall out” van de

Tabel 1. Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling (oktober 1975-april 1977): verleende bijstand in miljoenen rekeneenheden a) (afgeronde cijfers; tussen haakjes: aantal investeringsprojecten)

	Industriële, ambachtelijke en dienstverlenende activiteiten	Infrastructuurvoorzieningen	Infrastructuurvoorzieningen ten plattelande	Totaal
België	3,67 (16)	13,80 (91)	—	17,47 (107)
w.v. Vlaanderen	—	10,05 (64)	—	10,05 (64)
Wallonië	3,67 (16)	3,75 (27)	—	7,42 (43)
Denemarken	1,19 (19)	12,46 (86)	—	13,65 (105)
Duitsland	17,67 (227)	24,44 (161)	—	42,11 (388)
Frankrijk	43,97 (302)	74,64 (133)	3,88 (6)	122,49 (441)
Ierland	34,44 (76)	27,94 (128)	9,84 (26)	72,22 (230)
Italië	115,05 (227)	52,37 (91)	22,08 (276)	389,50 (594)
Luxemburg	—	0,75 (1)	—	0,75 (1)
Nederland	—	15,85 (11)	—	15,85 (11)
w.v. Groningen	—	7,43 (3)	—	7,43 (3)
Limburg	—	5,66 (5)	—	5,66 (5)
Friesland	—	2,49 (3)	—	2,49 (3)
Ver. Koninkrijk	102,71 (298)	161,08 (1.093)	8,10 (59)	271,89 (1.450)
Totaal	318,70 (1.165)	383,06 (1.795)	43,90 (367)	945,66 (3.327)

a) 1 RE = f. 3,62 = Bfr. 50.

Bron: EG-Commissie, Het regionale beleid van de gemeenschap, *Ter Informatie*, nr. 153 77.

economische expansie in de welvarende gebieden: hun arbeidsreserve is ingevolge de werkloosheid in industriegebieden van geen nut meer.

Ten slotte, zowel de huidige tendens naar een nieuwe internationale arbeids-

nautair regionaal beleid als een van de prioritaire doeleinden voor de gemeenschap vaststelden. Zoals we reeds in een vorige bladwijzer uitvoerig beschreven 17), leidden discussies in de Raad over de omvang van het Fonds en de verdeling over de lidstaten ertoe dat dit pas

Deze rubriek wordt verzorgd door het Europa Instituut van de Rijksuniversiteit Leiden.

verdeling als de maatregelen die in het kader van het EG-beleid worden genomen, brengen structuurveranderingen in de gemeenschap op gang, waardoor een nieuwe basis is ontstaan voor regionale evenwichtsverstoringen 15). Naast de aanhoudende onderontwikkeling van de regio's die reeds voor de instelling van de gemeenschappelijke markt een aanzienlijke achterstand kenden, tekent zich dus een aantal gebieden af die moeilijkheden inzake herstructurering en omschakeling ondervinden of mogen verwachten.

Het is duidelijk dat de regionale disproporties en evenwichtsverstoringen het de lidstaten onmogelijk maken hun economisch en sociaal beleid op elkaar af te stemmen, zodat niet alleen de weg naar de economische en monetaire unie is geblokkeerd, maar zelfs de interne samenhang van de gemeenschap wordt bedreigd. Verder, zoals Commissievoorzitter Jenkins terecht opmerkte 16), is in deze omstandigheden een uitbreiding van de gemeenschap onmogelijk; het zou tot haar vernietiging leiden.

Balans van het EFRO

Rechtstreekse aanleiding tot oprichting van het EFRO is de verklaring op de Parijse Topconferentie geweest, waarin de staatshoofden en regeringsleiders de tenuitvoerlegging van een commu-

9) Een bekend voorbeeld is de succesvolle politiek van de Belgische regering om General Motors over te halen een assemblagebedrijf in Antwerpen te vestigen in plaats van in Straatsburg.

10) Communication de la Commission au Conseil sur les régimes généraux d'aides à finalité régionale, Brussel, 23 juni 1971. In 1971 nam de Raad een voorstel van de Commissie aan (*Pb.*, nr. C 111, 4 nov. 1971) om de regionale steun van de lidstaten meer doorzichtig te maken en deze voor de z.g. centrale gebieden van de gemeenschap te beperken tot 20% van de gemeenschap. Voor de Franse overzeese gebieden, Zuid-Italië en de Duitse zonegrensgebieden geldt deze beperking niet. Deze resolutie leverde de Commissie een wapen om tegen de overdreven steunmaatregelen van de lidstaten in de door hen aangeduide probleemgebieden op te treden. Dit mocht bijv. België ondervinden dat bij beschikking van 11 september 1973 verboden werd steun te verlenen voor investeringen in het kader van de vestiging van een raffinaderij te Kallo (bij Antwerpen). In dit verband is het interessant te weten dat de Commissie onlangs aan de Nederlandse regering heeft laten weten dat ze de procedure van art. 93,2 van het EEG-Verdrag heeft aangevangen jegens de WIR: het permanent karakter van de steunmaatregelen en de concurrentievervalsende effecten ervan worden onverenigbaar geacht met de gemeenschappelijke markt (*Doc. Tweede Kamer, zitting 1977, 14 377, nr. 6*).

11) *De regionale ontwikkeling in de gemeenschap: analytische balans*, Luxemburg, 1971, blz. 313-314.

12) Eerste jaarverslag van het EFRO, op. cit., al. 9.

13) Delmotte-rapport, op. cit., pt. 10-toelichting.

14) *Ibid.*, pt. 34.

15) Richtlijnen voor een regionaal beleid van de gemeenschap, op. cit., blz. 6-7.

16) Rede voor het Europees Parlement op 11 januari 1977.

17) Zie: Het EFRO en het regionaal beleid van de EG, op. cit.

in 1975, voor een proefperiode van drie jaar, van start kon gaan 18).

Sindsdien heeft het Fonds met een begroting van 1.300 mln. RE (500 mln. RE voor 1975, 300 mln. RE voor 1976 en 500 mln. RE voor 1977) met zowat 945 mln. RE (stand van zaken: april jl.) 19) steun verleend aan in totaal 3.327 investeringsprojecten (zie tabel 1). De verdeling van dit bedrag over de lidstaten geschiedt volgens een vooraf vastgestelde verdeelsleutel: 40% voor Italië, 28% voor het Verenigd Koninkrijk, 15% voor Frankrijk, 6,4% voor Duitsland, 6% voor Ierland, 1,7% voor Nederland, 1,5% voor België, 1,3% voor Denemarken en 0,1% voor Luxemburg.

Naast deze steun met EFRO-middelen werd ook regionale hulp verstrekt via de verschillende financiële fondsen waarover de gemeenschap beschikt 20):

- de EGKS verstrekte voor bijna 4 mrd. RE leningen met het oog op modernisering van de kolen- en staalindustrie en het aantrekken van nieuwe industrieën in gebieden in industrieel verval;
- samen hebben de EGKS en het Sociaal Fonds voor 1,4 mrd. RE giften verstrekt voor opleiding en omscholing van werknemers;
- de afdeling Oriëntatie van het Europese Landbouwfonds heeft voor 1,8 mrd. RE bijgedragen voor moderni-

sering van de productie- en distributiestructuren in de landbouw;

18) Samen met het Fonds werd een tweede specifiek instrument opgericht: het Comité voor regionaal beleid. Dit Comité, dat samengesteld is uit hoge ambtenaren van de lidstaten en van de Commissie (thans onder voorzitterschap van de Duitser Noe), heeft tot taak de ontwikkeling van de regio's te volgen, het regionale beleid van de lidstaten te vergelijken en te evalueren op onderlinge en communautaire verenigbaarheid en de regionale invloed van het gemeenschapsbeleid te onderzoeken.

19) 1 RE = f. 3,62 = Bfr. 50.

20) EG-Commissie, Het regionaal beleid van de gemeenschap, *Ter Informatie*, nr. 153/77, blz. 2.

McKinsey & Company

RESEARCHER

McKinsey & Company is als internationaal management adviesbureau actief betrokken bij het oplossen van problemen waarmee de leiding van vooraanstaande ondernemingen en overheidsinstellingen, zowel in als buiten Nederland, wordt geconfronteerd.

Ons kantoor te Amsterdam heeft ruim zestig medewerkers in dienst, waarvan het merendeel Nederlanders zijn. De afdeling Research die onze consultants in teamverband assisteert met het verstrekken van informatie en het analyseren van gegevens van commerciële, sociale en economische aard, heeft thans een vacature voor een Research medewerker.

Kandidaten dienen over zoveel mogelijk van de volgende vereisten te beschikken:

- Ruime ervaring op het gebied van economisch en/of marktonderzoek in het Nederlandse bedrijfsleven.
- HEAO-opleiding (richting BE) of gelijkwaardig niveau.
- Bekendheid met informatiebronnen op economisch en financieel gebied en in staat tot het zelfstandig verzamelen, analyseren en presenteren van de nodige gegevens.
- Nauwkeurigheid, hoog werktempo en flexibiliteit.
- Vloeiend Engels in woord en geschrift.
- Leeftijd 23-28 jaar.

Kandidaten die belangstelling voor deze vacature hebben, worden uitgenodigd hun sollicitaties, vergezeld van een curriculum vitae, te richten tot Hoofd Personeelszaken, McKinsey & Company, Amstel 344, Amsterdam.

- de Europese Investeringsbank heeft haar leningsactiviteit (meer dan 6 mrd. RE) grotendeels op de regionale ontwikkeling georiënteerd.

De oprichting van zowel het EFRO als het Comité voor regionaal beleid leidde evenwel niet tot een werkelijk gemeenschappelijk regionaal beleid, zoals A. Giolitti onlangs terecht opmerkte 21). Het Comité heeft in de voorbije jaren geen noemenswaardige rol gespeeld; het is uitsluitend een adviesorgaan, dat geen enkele politieke bevoegdheid bezit. Aldus kon het bijvoorbeeld geen beslissing treffen met betrekking tot de interpretatie van het begrip infrastructuurvoorzieningen, zodat het nog steeds de lidstaten zijn die eenzijdig bepalen welke infrastructuurprojecten voor bijstand uit het Fonds in aanmerking kunnen komen 22). Men kan zich dan ook afvragen in hoeverre sommige projecten werkelijk belangrijk zijn geweest voor de economische ontwikkeling van de regio dan wel het politieke prestige van de betrokken regering hebben gediend. Ook het EFRO is geen werkelijk gemeenschapsinstrument, daar zijn activiteit zich beperkt tot louter subsidie van het nationale beleid. Als de door de lidstaten ingediende investeringsprojecten aan de criteria voldoen, wordt een bedrag aan de centrale overheid overgemaakt die dit kan doorgeven aan de investeerders (particuliere of lagere overheid) of zelf kan houden als gedeeltelijke vergoeding voor de uitgaven die ze heeft gedaan voor regionale projecten. Een belangrijke voorwaarde is dat indien de centrale overheid het geld zelf houdt, dit in geen geval mag leiden tot een vermindering van haar uitgaven voor regionale ontwikkeling: de EFRO-middelen hebben uitsluitend een aanvullend karakter, zodat met investeringsprojecten kan worden gestart die anders in dat jaar niet hadden kunnen worden gefinancierd. De controle hierop is wellicht het grootste probleem geweest waarmee het EFRO werd geconfronteerd 23) en men kan zich inderdaad afvragen of sommige lidstaten de EFRO-middelen niet gretig hebben gebruikt om hun begrotingsuitgaven te drukken 24). In ieder geval is het laakbaar dat het Fonds projecten steunt die hoe dan ook door de lidstaten worden gefinancierd en die bijna voltooid zijn.

De voorstellen

In haar mededeling wijst de Commissie de twee hoofddoelstellingen van een communautair regionaal beleid aan 25); het wegwerken van regionale dispariteiten, van welke aard ook en het voorkomen van nieuwe regionale evenwichtsverstoringen die zouden kunnen ontstaan door structuurveranderingen

in de wereldeconomie of door beleidsmaatregelen van de gemeenschap. Benadrukt wordt dat het regionale beleid in het werkgelegenheidsbeleid moet passen 26); primair staat het scheppen van nieuwe arbeidsplaatsen in regio's met structurele werkloosheid en van vervangende werkgelegenheid in gebieden waar het productie-apparaat moet worden geherstructureerd of omgeschakeld.

Uit de voorstellen van de Commissie kan de volgende blauwdruk van het communautaire regionaal beleid gedistilleerd worden:

Bepaling van prioriteiten

Allereerst dient een doeltreffend systeem uitgewerkt te worden om de situatie in alle regio's zo volledig mogelijk te analyseren en te evalueren. Pas dan kan worden vastgesteld waar de gemeenschap moet ingrijpen. In concreto betekent dit het opstellen van statistieken die de ontwikkeling van een aantal regionale sleutelindicatoren volgen: beroepsbevolking, werkgelegenheid per sector, werkloosheid, te verwachten tekort aan arbeidsplaatsen, migratiesaldo, produkt en inkomen per hoofd en per hoofd van beroepsbevolking, fiscale capaciteit, fiscale druk, niveau van de sociale infrastructuur en de behoeften op dit vlak, regionale arbeidsmarktprognoses.

Op grond van deze werkzaamheden zal de Raad om de twee jaar — voor het eerst vanaf 1979 — de sociaal-economische toestand in de regio's beoordelen en, na raadpleging van het Parlement en het Economisch en Sociaal Comité, de prioritaire regionale ontwikkelingsdoelstellingen bepalen, evenals de richtlijnen die daaruit voortvloeien voor zowel het nationale als het communautaire regionale beleid. Met het oog op de coördinatie tussen de algemeen-economische en regionale politiek zal het ontwerpverslag ook ter advies worden voorgelegd aan het Comité voor economisch beleid en het Comité voor regionaal beleid 27).

Evaluatie van de regionale gevolgen van het gemeenschapsbeleid

Van nu af aan zal de Commissie bij het uitstippelen en uitvoeren van haar beleid rekening houden met de gevolgen ervan voor de regio's. Slechts op die manier kan, aldus de Commissie, ten volle rekening worden gehouden met de belangen van de regio's en kunnen specifieke maatregelen worden getroffen om de eventuele ongunstige regionale gevolgen te corrigeren. Tevens wijst de Commissie op de noodzaak van een coördinatie van alle financiële instrumenten waarover de gemeenschap beschikt 28). Dit zou haar in staat stellen om op een gecoördineerde wijze over

heel wat meer middelen voor regionale doeleinden te beschikken dan voorzien in het EFRO-budget 29); en tevens vermijden dat financiële maatregelen van de gemeenschap tot grotere regionale dispariteiten leiden 30).

Coördinatie van het regionaal beleid van de lidstaten

Dat een coördinatie meer dan ooit noodzakelijk is, zowel voor een optimale regionale ontwikkeling als voor het verdere verloop van de economische integratie, staat buiten iedere kijf. Een begin van coördinatie kan volgens de Commissie gebeuren op grond van het tweejaarlijks verslag over de regionale ontwikkelingen, de door de Raad vastgestelde doeleinden en richtlijnen en de regionale ontwikkelingsprogramma's (die de lidstaten voor eind 1977 ter kennis van de Commissie moeten brengen: art. 6 van de huidige EFRO-verordening) 31).

De coördinatie zal geleidelijk worden uitgebouwd, waarbij in het bijzonder nadruk zal worden gelegd op coördinatie van afremmingsmaatregelen in ontwikkelde regio's, coördinatie in de uitvoering van infrastructuurvoorzieningen, vooral in de grensstreken van de

21) Persconferentie van 2 juli 1977 te Brussel.

22) Verslag van het Comité voor regionaal beleid, *Pb*, nr. C 210, 2 september 1977, pt. 6 en 17.

23) *Ter informatie*, op. cit., blz. 3.

24) *Cfr* schriftelijke vraag nr. 850/75, *Pb*, nr. C 226, 27 september 1976 en het vage antwoord van de Commissie hierop.

25) Richtlijnen voor een regionaal beleid van de gemeenschap, op. cit., pt. 11-14.

26) Vooral ECOSOC heeft in haar debat over de bijdrage van het regionaal beleid tot het oplossen van het werkloosheids- en inflatieprobleem hierop de nadruk gelegd, *Europe*, nr. 2.189, 1 april 1977, blz. 8.

27) In dit verband wordt een wijziging voorgesteld van de convergentiebeschikking van 14 februari 1974, *Pb*, nr. C 161, 9 juli 1977.

28) Dat de huidige Commissie zich in het bijzonder bewust is van de noodzaak van deze coördinatie blijkt uit de benoeming van een commissielid (de socialist A. Giolitti) voor regionaal beleid en voor de coördinatie van de Fondsen en andere financiële instrumenten met structurele oogmerken.

29) Op dit ogenblik worden de regionale middelen van de financiële instrumenten van de gemeenschap geraamd op 3,5 mrd. RE per jaar (waarvan 2 mrd. RE leningen), *Europe*, nr. 2.138, 22 januari 1977, blz. 8.

30) Voorlopig wordt de volgende procedure gevolgd: de projecten worden gelijktijdig door alle betrokken departementen onderzocht en pas aan de Commissie voorgelegd wanneer alle betrokken commissarissen zich akkoord hebben verklaard.

31) Deze programma's moeten per regio aangeven welke de behoeften, doelstellingen en prioriteiten zijn en welke middelen noodzakelijk en beschikbaar zijn. Tot nog toe hebben de volgende lidstaten hun programma's ingediend (*Pb*, nr. C 200, 22 augustus 1977, schriftelijke vraag nr. 186/77): Ver. Koninkrijk, Denemarken (voor Groenland), 19 van de 22 programma's van Duitsland en Frankrijk.

gemeenschap, coördinatie van de regionale steunmaatregelen en het complementair gebruik van de middelen van het EFRO en van de nationale middelen.

Financiële aspecten

Het EFRO dient doeltreffender en beter aangepast te worden gemaakt. De volgende wijzigingen worden voorgesteld:

1. Het Fonds wordt een *permanent* instrument van het regionaal beleid, zodat de middelen elk jaar in het kader van de Europese begroting als niet-verplichte uitgaven worden vastgelegd. Het belang hiervan is dat het Europees Parlement dan niet alleen begrotingscontrole heeft, maar ook de bevoegdheid bezit amendementen op de ontwerp-begroting in te dienen. Blijven de uitgaven daarentegen verplicht — zoals thans het geval is — dan worden de middelen bij voorbaat voor een aantal jaren vastgelegd en heeft het Parlement slechts de bevoegdheid tot wijzigingsvoorstellen, die door de Raad al dan niet kunnen worden aanvaard.

2. Een forse verhoging van de EFRO-middelen wordt voorgesteld: 750 mln. RE voor 1978.

3. Het Fonds wordt gesplitst in twee afdelingen. De grootste (650 mln. RE) zal gericht blijven op aanvullende steun van de regionale politiek van de lidstaten volgens het huidige quotastelsel. Twee soorten regio's komen in aanmerking voor steun uit deze afdeling: de meest achtergebleven gebieden (Mezzogiorno, Ierland, Noord-Ierland en de Franse overzeese departementen) en de gebieden waar de omschakeling van de industrie of landbouw ernstige structurele werkloosheid veroorzaakt. Deze vallen samen met de thans nationale steun ontvangende gebieden die voor hulp van het EFRO in aanmerking komen. Indien uit het tweejaarlijks verslag blijkt dat geen ernstige werkloosheid meer voorkomt, wordt een einde gemaakt aan de steun uit de quota-sectie. Indien nodig kan nog steeds hulp worden verleend uit de tweede sectie.

4. Deze tweede afdeling (100 mln. RE) zal worden gebruikt om specifieke communautaire acties voor regionale ontwikkeling te ondernemen buiten het quotastelsel. In de eerste plaats wordt hierbij gedacht aan het regionaal aanvullen of versterken van de beleidsmaatregelen van de gemeenschap of het corrigeren van de eventuele negatieve effecten ervan. Naast de regio's die steun uit de quota-sectie kunnen ontvangen, komen ook de volgende gebieden in aanmerking:

- de gebieden die nadelen ondervinden van het gemeenschapsbeleid: telkens wanneer deze gevolgen een zekere omvang bereiken, zal de gemeenschap

samen met de betrokken lidstaat ingrijpen;

- de grensstreken binnen de gemeenschap, daar de gevolgen van de integratie er bijzonder sterk doorwerken en zich hierdoor vaak ontwikkelings- of omschakelingsproblemen voordoen. Daar deze laatste twee problemen vaak ook terug te vinden zijn in de gebieden die reeds voor steun uit de quota-afdeling in aanmerking komen, bestaat de mogelijkheid van een EFRO-actie voor elk van de problemen. Sommige regio's kunnen dan ook steun uit zowel de quota- als de quota-vrije sectie ontvangen.

5. De hoogte van de steun zal afhankelijk zijn van de aard van de problemen in de regio's. Voor infrastructuurprojecten zal de steun 10 tot 50% (in plaats van thans maximaal 30%) van de investeringskosten bedragen, terwijl voor projecten in de secundaire en tertiaire sector de hoogte afhankelijk zal zijn van het aantal arbeidsplaatsen dat geschapen of in stand gehouden wordt.

6. Met betrekking tot de specifieke maatregelen die door de quota-vrije afdeling zullen worden gefinancierd, heeft de Commissie reeds een voorstel gepubliceerd: een stelsel van rentesubsidies van maximum 5% voor de leningen van de EGKS, de Investeringsbank en de EG. Bovendien onderzoekt de Commissie de wenselijkheid dat het EFRO door tussenkomst van de bestaande nationale ontwikkelingsmaatschappijen in het risicodragend vermogen van ondernemingen zou deelnemen.

7. Van de lidstaten wordt geëist dat zij duidelijk aangeven hoe de middelen van het EFRO worden gebruikt.

Institutionele aspecten

De rol van het Comité voor Regionaal Beleid wordt enigszins versterkt: ze dient eveneens het tweejaarlijks verslag van de Raad goed te keuren. Tevens schaaft de Commissie zich achter een resolutie van het Europees Parlement (32) om de vertegenwoordigers van de betrokken regio's bij de vaststelling van het regionaal beleid te betrekken.

Meer bepaald zal ze in de nabije toekomst aan de Raad voorstellen een overlegorgaan te creëren, waarin de instellingen van de gemeenschap, de lidstaten, de sociale partners en regionale vertegenwoordigers zitting zouden hebben (33).

Besluit

Het lijkt er dus op dat de Commissie voldaan heeft aan haar verplichtingen om voor 1 januari 1978 voorstellen in te dienen met betrekking tot het regionaal beleid van de gemeenschap en

de bijstand van het fonds (art. 2,2 van de EFRO-verordening). Maar betekenen deze voorstellen ook een wezenlijke stap in de richting van een communautair regionaal beleid?

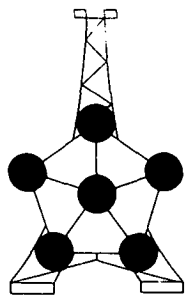
Uiteraard bevatten de voorstellen heel wat positieve elementen. De hoofdlijnen van een communautair regionaal beleid worden duidelijk uiteengezet: de Commissie streeft niet alleen naar een gemeenschappelijk interventiebeleid en een nauwe coördinatie van het beleid van de lidstaten, maar wil ook dat een regionale dimensie wordt toegevoegd aan alle aspecten van het communautair beleid en dat de regionale gevolgen van de financiële gemeenschapsfondsen worden gecoördineerd.

Van de concrete voorstellen springt vooral het hervormingsvoorstel met betrekking tot het EFRO in het oog, vooral dan het toekennen van een permanent karakter eraan en de oprichting van een quota-vrije sectie. Deze afdeling heeft echter weinig wezenlijke betekenis voor het communautair regionaal beleid: met een belachelijk laag bedrag heeft de Commissie klaarblijkelijk enigszins tegemoet willen komen aan de eis van het Parlement de EFRO-middelen niet volgens landen te verdelen, maar volgens regio's. Het is trouwens absurd dat steun wordt verleend aan regio's die op nationaal vlak reeds worden geholpen en op nationaal niveau worden aangewezen volgens methoden, gegevens en criteria die van land tot land verschillen. In het kader van een werkelijk gemeenschapsbeleid kan steun slechts gegeven worden aan regio's, waarvan de financiële behoeften op grond van objectieve en communautaire criteria zijn vastgesteld. Terecht merkt het Parlement op dat tevens rekening moet worden gehouden met de fiscale mogelijkheden van de landen, omdat sommige lidstaten (Ierland en in zekere mate ook Italië) over geen industriële gebieden beschikken welke een interne overdracht van middelen zouden kunnen verzekeren.

Trouwens, voorzichtigheid is wel een van de meest kenmerkende eigenschappen van de voorstellen. Zo bijvoorbeeld het voorstel om de regionale autoriteiten bij het gemeenschapsbeleid te betrekken: in haar mededeling schaaft de Commissie zich weliswaar achter de resolutie van het Parlement, maar in de voorstellen zelf is hiervan niets terug te vinden. Eveneens ontbreekt wijselijk dat voor de tenuitvoerlegging van een communautair regionaal beleid in eerste in-

32) *Pb*, nr. C 118, 16 mei 1975.

33) In feite zou de Commissie, aldus A. Giolitti, voorkeur geven aan rechtstreeks contact met de regionale autoriteiten, maar dit zou institutionele problemen geven daar de Europese instellingen enkel met de lidstaten kunnen onderhandelen.

Politieke en maatschappelijke facetten bij de besluitvorming voor de energievoorziening

PROF. IR. D. G. H. LATZKO

1. Inleiding

Twee internationale teams van technische en economische deskundigen publiceren kort na elkaar hun bevinding 1), 2) dat voor de wereldenergievoorziening, thans voor bijna 50% gebaseerd op aardolie, in de jaren '80 ernstige moeilijkheden dreigen door achterblijven van het olie-aanbod bij de vraag. Recentelijk echter verwerpt het Huis van Afgevaardigden der VS, welk land met 6% van de wereldbevolking tekent voor 35% van het wereldenergieverbruik en bovendien nu al voor ca. 40% van zijn aardolieverbruik afhankelijk is van import uit het Midden-Oosten, een wetsvoorstel tot extra belasting op automobielen met hoog benzineverbruik. In West-Duitsland, één van de weinige geïndustrialiseerde landen met markteconomie dat beschikt over een belangrijke autochtone bron van primaire energie, te weten kolen, groeien de bergen onverstookte steenkool terwijl tegelijkertijd de bouw van een aantal kolengestookte eenheden voor elektriciteitsopwekking in Rijnland-Westfalen wordt geblokkeerd door protesterende milieugroepen. In Nederland, het Westerse land dat waarschijnlijk het hoogste percentage van zijn nationaal inkomen besteedt aan ont-

wikkelingshulp en zich dus terdege bewust zal zijn van de vrijwel catastrofale gevolgen die de nog voortdurend stijgende vraag naar aardolie vanuit de industrielanden heeft voor de economie der olie-arme ontwikkelingslanden, wordt tijdens de lopende kabinetsformatie de nucleaire optie wederom voor 4 jaar zonder alternatief afgesneden.

Deze drie voorbeelden, vrij willekeurig gekozen uit een reeks van soortgelijke berichten, adstrueren de aan dit artikel ten grondslag liggende vaststelling, dat in de parlementair-democratisch bestuurd landen beslissingen op energievoorzieningsgebied thans overwegend bepaald worden door momentane politieke motieven en de hieraan ten grondslag liggende maatschappelijke ontwikkelingen. Dit artikel heeft ten doel een indruk te verschaffen van deze politieke en maatschappelijke facetten; ter beperking van de omvang wordt geen poging gedaan de juistheid van de hiervoor gedane vaststelling aan te tonen of zelfs door verdere voorbeelden aannemelijk te maken. Behalve op deze zwakte in het uitgangspunt dient nog te worden gewezen op de in een blad als *ESB* gelukkig nog opvallende anomalie, dat de schrijver, werktuigbouwkundig ingenieur naar opleiding, loopbaan en

beroep, elke wetenschappelijke kwalificatie mist op de hier door hem behandelde gebieden. Op deze anomalie wordt in het slotwoord nog teruggekomen. Wie desondanks besluit verder te lezen, vindt achtereenvolgens besproken:

- wijsgerig/politieke stromingen;
- maatschappelijke ontwikkelingen;
- wegen tot besluitvorming.

Dit alles gericht op de energievoorziening, hoewel wellicht ook relevant voor andere belangrijke taken van de samenleving.

2. Politieke stromingen

De hierna volgende indeling vertoont het moeilijk te ondervangen bezwaar dat zij afzonderlijke stromingen onderscheidt waar soms veeleer sprake is van graduele overgangen. Dit laatste geldt overigens nauwelijks voor de duidelijk geprofileerde *orthodoxe marxisten* die ook op het gebied van de energievoorziening blijf geven van hun vertrouwen in de moderne wetenschappelijk gefundeerde en centraal geleide techniek. Waar zij bepaalde nieuwe ontwikkelingen afwijzen, geschiedt dit nadrukkelijk op grond van de negatieve politieke gevolgen die zij van de toepassing binnen het kapitalistische stelsel verwachten. Klinkenberg formuleert dit standpunt zeer duidelijk t.a.v. de kernenergie, door te stellen dat 'beslissend is waartoe en door wie zij wordt gebruikt 3). Door haar in het kader te plaatsen van het dialectisch-materialistisch gefundeerde socialisme, wordt zij van een potentiële bedreiging tot een nuttig instrument van de samenleving. Het soms tegen aanhangers van deze stroming geuite verwijt van inconsequentie, omdat zij bijv. in Nederland en

stantie een politiek beslissingscentrum vereist is. In plaats van dus de spits af te bijten, blijkt m.a.w. de Commissie vooral voorzichtigheid te betrachten ten aanzien van de tendensen in de lidstaten. De Europese rondreis die Giolitti gemaakt heeft om voorafgaand overleg te plegen met de nationale verantwoordelijken, zal hieraan zeker niet vreemd zijn.

Trouwens, of de Raad, ondanks alle voorzichtigheid, de voorstellen ongewijzigd zal aanvaarden, blijft een open vraag. Een eerste indicatie hiervoor levert de door de Raad onlangs bij het Parlement ingediende ontwerpbegroting voor 1978: de EFRO-middelen worden

teruggeschroefd tot hun niveau van 1977 34), zodat er voor een quota-vrije afdeling geen speelruimte meer zou zijn.

E. A. Mangé

34) Daar vanaf volgend jaar de Europese begroting in nieuwe (op grond van de valutakorf vastgestelde) rekeneenheden zal luiden, werd voor regionaal beleid een bedrag van 398 mln. nieuwe RE ingeschreven, hetgeen overeenstemt met de vroegere 500 mln. begrotingsrekenen. Landen met een gedeprecieerde munt zullen aldus in nationale munt meer regionale steun ontvangen. Zo bijv. Italië dat 40% van de EFRO-steun ontvangt: in 1977 betekende dit 125 mrd. lire (koers: 1 RE = 625 lire); voor 1978 160 mrd. lire (koers: 1 RE = 1.005 lire).

1) *Energy: global prospects 1985-2000*, Report of the Workshop on Alternative Energy Strategies (WAES), McGraw Hill, New York, 1977.

2) *World energy outlook*, Report by the Secretary-General, OECD, Parijs, 1977.

3) W. Klinkenberg, Een dans met het leven, *Student*, december 1974.

West-Duitsland betogen tegen uraan-verrijkinginstallaties en snelle kweekreactoren terwijl zij dergelijke installaties ten oosten van de Oder-Neissegrens prijzen als verworvenheden van de socialistische samenleving, gaat geheel voorbij aan de zojuist geciteerde gedachtengang en is hierdoor ongegrond. Hun visie op de energievoorziening is consequent, want bepaald door de door Mandel gegeven uitwerking van de marxistische theorie over de periodieke crises in het kapitalisme, die stelt dat de invoering van nieuwe energietechnieken in het verleden telkens een nieuwe bloeiperiode van dit kapitalisme heeft ingeleid. Met de beheersing van de energievoorziening zou dus ook het kapitalisme effectief aan banden kunnen worden gelegd 4).

Deze laatste mening lijkt te worden gedeeld door de door Schuurman 5) *neo-marxistische revolutionairen* genaamde stroming, al verschilt hier soms de formulering door de expliciete nadruk op de noodzaak tot rechtvaardige verdeling m.n. tussen „eerste” en „derde” wereld. Jonsson 6) verwoordt dit scherp door dit streven, z.i. kenmerkend voor het socialisme, te stellen tegenover dat naar economische groei: zo lang de laatste aanhoudt, blijft het verdelingsvraagstuk in de welvarende landen op de achtergrond. Verwerping van nieuwe technologieën zoals kernsplijting is voor hem dan ook een politieke keuze tegen de economische groei en vóór de hieruit voortvloeiende „schaarstehuishouding” en de hierdoor af te dwingen bewustwording m.b.t. de verdelingsproblematiek. Nadrukkelijk verwijderden Jonsson en andere aanhangers van deze stroming zich echter van het dialectisch materialisme met hun tweede motief voor verwerping van bijv. kernsplijting, t.w. de daaraan inherente concentratie van deskundigheid, waardoor dergelijke technologieën zich zouden onttrekken aan democratische controle. Deze gedachte, lijnrecht ingaande tegen het „democratisch centralisme” der orthodoxe communisten, vindt men ook terug in de volgende passage uit een in 1973 verspreid pamflet van de toenmalige Stroomgroep Stop Kalkar:

„We moeten niet alleen de politieke organisatie van de maatschappij grondig democratiseren, maar ook de produktiemiddelen veranderen. In een werkelijk democratische samenleving is geen plaats voor atoomreactoren, maar horen zonnecellen, windmolens, waterkrachtcentrales en een beheerst gebruik van fossiele brandstoffen”.

Aan deze verwerping van moderne grootschalige technologie liggen waarschijnlijk twee geestelijke stromingen ten grondslag: de vrees der *transcendentalisten* 5) voor de autonome, anonieme machten van wetenschap en techniek als bedreigingen van de menselijke authenticiteit en die van de

populisten tegen „big business” en „big government” eveneens wegens hun autonome, anonieme en dus door de burger niet te controleren macht. Beide stromingen zijn overigens bepaald niet nieuw: die der transcendentalisten vindt waarschijnlijk haar wortels bij de gedachte van Plato en Aristoteles, tot ons gekomen via de apostel Paulus, dat al wat voor het „lichaam” wordt ontwikkeld slecht is en al wat de „geest” versterkt goed: technologie valt in de eerste categorie en is dus slecht 6). De populistische stroming is vooral verankerd in de historie der Verenigde Staten, waar zij ook thans haar grootste aanhang en in de persoon van Ralph Nader haar meest bekende voorvechter vindt. Hij zegt kort en krachtig: „we are here to begin democratic control of technology” 7). Zijn medestanders in Nederland zijn niet minder duidelijk. Zo stelt bijv. Spit 8) dat spreiding van kennis, inkomen en macht bij gecentraliseerde energievoorziening vrijwel onmogelijk zal zijn, aangezien de topfunctionarissen hierbij veel kennis, inkomen en macht zullen hebben; op grond hiervan komt hij tot de *politieke* keuze voor gedecentraliseerde energievoorziening.

Dit standpunt is een op de energievoorziening gerichte verbijzondering van de voornaamste stelling der moderne populistten, dat de democratie slechts kan worden behouden door de burgers los te koppelen uit bestaande hiërarchische structuren en in hun directe werk- en woonomgeving te laten deelnemen aan de besluitvorming. Hiermee komt een normatief element in de discussie, dat o.m. expliciet is gemaakt in een eerder artikel in *De Tijd*:

„Kiezen voor kernenergie betekent kiezen voor verdere concentratie van werk- en wooneenheden, voor verdere bundeling van macht en ... voor voortgaande vervreemding en ontmenselijking. De post-industriële maatschappij zal er (echter) een *moeten* (cursivering van D.G.H.L.) worden van kleine gemeenschappen, ... gericht op de kwaliteit van het persoonlijk leven en niet op het compenseren van ongenoegen door het consumeren van wegwerpgoed” 9).

Deze laatste zin verklaart het natuurlijke bondgenootschap tussen transcendentalisten, populistten en *milieubeschermers*, die in de moderne grootschalige technologie een verkrachting zien van de natuur door de mens, waaraan spoedig een einde dient te komen door terugkeer naar de genoemde kleine, in harmonie met de natuur levende gemeenschappen. Verwijzend naar ecologische rampen als Minamata, Seveso en de Torrey Canyon zien zij de menselijke samenleving anders ten onder gaan aan gigantisme zoals de sauriërs voor hen 10). Deze vrees is overgebracht op een aantal *kerkelijke leiders*, waar zij vaak samenvloeit met zorg over het eerder aan de orde gestelde vraagstuk der rechtvaardige verdeling en

dan leidt tot een pleidooi voor een nieuwe levensstijl als alternatief voor verdere technologische groei. Uiteraard treedt hier de normatieve beschouwingwijze sterk op de voorgrond, hoewel tot nu toe zelden zo nadrukkelijk als in de suggestie ... „it may take the churches to tell us whether plutonium is a gift from God or a temptation sent by the devil” 11).

Het is verleidelijk in te gaan op interne tegenstrijdigheden in de gedachtengangen der verschillende na de orthodoxe marxisten besproken stromingen. Overeenkomstig de informatieve strekking van dit artikel zal hiervan worden afgezien, met één uitzondering, die mij van te fundamentele aard lijkt om onbesproken te blijven. Bedoeld wordt de tegenstelling tussen het streven naar gelijkheid en sociale zekerheid, slechts te realiseren door organisatorisch en technologisch hoog ontwikkelde gecentraliseerde instituties, en het streven naar maximale ontplooiing van individu en kleine groep 12). In het kader van het voorgaande komt deze tegenstelling neer op die tussen het streven naar lotverbetering van de ondergeprivilegeerden, waar ook ter wereld, en het streven naar nul- of zelfs negatieve economische groei in de geïndustrialiseerde landen. Wie niet zoals Jonsson bewust kiest voor een schaarstehuishouding in deze landen als noodzakelijke voorwaarde voor een internationale herverdeling van inkomen en macht, staat bloot aan de verdenking uit tevredenheid met eigen welvaart anderen de toegang tot eenzelfde welvaart te onzeggen. Of, met de woorden van de zwarte Amerikaanse strijder voor burgerrechten Bayard Rustin: „the first luxury to be dispensed with in a no-growth society, would be social justice” 13).

De voorgaand beschreven stromingen van tactische dan wel principiële oppo-

4) B. Jonsson, *Dagens Nyheter*, 2 februari 1975.

5) E. Schuurman, *Na-denken over de technisch-wetenschappelijke cultuur*, oratie TH-Delft, 24 september 1975.

6) J. G. Wissemma, *Technologie en samenleving*, *De Ingenieur*, 31 oktober 1974, blz. 849-855.

7) J. Doderlein, *Nuclear power as a public issue: the problem of the public interest*, IAEA-CN, 36/451.

8) F. H. M. Spit, ingezonden stuk, *Utrechts Nieuwsblad*, 23 juni 1977.

9) Concentratie van de macht, *De Tijd*, 27 september 1974.

10) J. Hladki, *Le Monde*, 22 augustus 1977.

11) P. M. Boffey, *Plutonium: its morality questioned by National Council of Churches*, *Science*, 192, 1976, blz. 356.

12) J. M. M. de Valk, *Tegenstrijdigheden in de samenleving*, *ESB*, 26 januari jl. W. Albeda, *Veranderingstendenzen in maatschappij en onderneming en hun gevolgen voor de arbeidsverhoudingen*, *ESB*, 30 maart jl.

13) B. Rustin, naar *Nucleair News*, augustus 1977, blz. 43-44.

santen tegen nieuwe grootschalige energie-technologieën overziende, valt allereerst op dat hun gezamenlijke politieke aanhang in de VS, Noord-West-Europa en Japan slechts enkele procenten van de kiezers omvat. De vraag rijst hoe de in de aanhef aangeduide verlamming in de besluitvorming op energiegebied dan door hen te weeg kon worden gebracht. Bovendien hebben de geschetste gedachtingen niet speciaal betrekking op de energievoorziening, zodat ook de concentratie van hun uitwerking op dit ene gebied een verklaring behoeft. Beide verklaringen moeten gezocht worden bij maatschappelijke ontwikkelingen en hiermee samenhangende wijzigingen bij de besluitvorming in de parlementair-democratisch bestuurde industrielanden.

3. Maatschappelijke ontwikkelingen

De snelle stijging van de welvaart na de tweede wereldoorlog is bereikt door massale industrialisatie, welke gepaard is gegaan met grote *verschuivingen in woon- en werkgelegenheid*. De snelle *verstedelijking* heeft allereerst voor miljoenen geleid tot verlies van een vertrouwde omgeving. Interessant is in dit verband een in drie staten van de VS uitgevoerd onderzoek naar lokale weerstanden tegen de bouw van kerncentrales waaruit bleek dat de meeste opposanten zich keerden tegen verdere veranderingen in hun omgeving (14). Verlies van vertrouwde omgeving kan leiden tot identiteitsverlies: het naamloos geworden individu, beroofd van de sociaal-emotionele geborgenheid in een groep waarin hij zijn plaats kende, valt gemakkelijk ten prooi aan onzekerheid en *angst* voor het onbekende. De vraag rijst of ook de met urbanisatie gepaard gaande ontkerstening niet tot deze angst heeft bijgedragen doordat zij de dood onbespreekbaar lijkt te hebben gemaakt en daardoor naar het onderbewustzijn heeft verdrongen. Concretisering van deze angst in een bepaald object kan dan als een opluchting worden ervaren, omdat zij het individu tot actie in staat stelt. Zo veronderstelt Pahner (15) dat de negatieve emoties t.a.v. kerncentrales zouden voortkomen uit eerder verdrongen angsten voor kernwapens.

Minstens even ingrijpend waren de verschuivingen in *werkgelegenheid*, van agrarische via industriële naar dienstensector en de laatste jaren toenemend naar uitstoting uit het arbeidsproces. Allereerst heeft deze verschuiving naar de dienstensector in de (semi)overheidssector tot een nieuwe groep hoog geschoold werknemers (meest met γ - of α -opleiding) met een aantal gemeenschappelijke kenmerken, zoals het ontbreken van industriële ervaring en een groten-deels zelfstandige tijdsindeling. Het eerste aspect leidt gemakkelijk tot uit on-

bekendheid voortspruitend wantrouwen jegens de technologische grondslagen van onze materiële welvaart, het tweede in samenhang met opleidingsniveau en uitdrukkingsvermogen tot goede mogelijkheden dit wantrouwen politiek werkzaam te maken. Leden van deze, als regel na de tweede wereldoorlog opgegroeide en derhalve niet door schaarste-ervaringen getekende groep zijn m.n. werkzaam bij de communicatiemediën, het onderwijs en de welzijnsorganen. Daalder (16) vat ze samen en Vuijsje (17) bespreekt ze onder de aanduiding „nieuwe vrijgestelden”.

Daarnaast hebben de snelle veroudering van kennis, vervanging van arbeid door kapitaal en concentraties in het bedrijfsleven geleid tot verlies van arbeidsplaatsen voor ouderen, ook op hogere scholingsniveaus (HBO'ers en academisch gevormden). Via WW en WAO zijn ook leden van deze groep — ongewild — in de gelegenheid gesteld eventuele — vaak door begrijpelijke persoonlijke grieven verscherpte — kritiek tegen het door hen als regel onvrijwillig verlaten productiesysteem, uit te dragen. In tegenstelling tot de hiervoor besproken groep beschikken zij als regel wel over specifieke, m.n. technische deskundigheid.

Zorg en scepticisme t.a.v. de snelle technologische ontwikkeling beperken zich echter niet tot de zojuist beschreven groepen. Vrijwel een ieder die de ontwikkelingen in de samenleving volgt ziet tekenen van de toenemende invloed der technologie, door Wissema (18) duidelijk verklaard uit een aantal endogene factoren. Dit leidt enerzijds tot een ambivalente houding van de samenleving ten opzichte van de technologie. Men is — gestimuleerd door reclame — geneigd vernieuwingen te accepteren waarvan men de voordelen *door eigen gebruik* ervaart, doch verwerpt in toenemende mate de bijbehorende infrastructuur: wel auto's, maar geen olieraffinaderijen, wel stereo-sets en vrieskasten maar geen elektriciteitscentrales. Deze verwerping wordt te nadrukkelijker naarmate doel en voordelen van de nieuwe technologie voor de leek moeilijker herkenbaar zijn en aanvaarding minder vrijblijvend is. In al deze opzichten zal bijv. de nucleaire technologie meer weerstanden oproepen dan computerdatabanken.

Anderzijds wordt de scheiding tussen op normen en waarden gebaseerde besluitvorming in de samenleving en technologische ontwikkeling steeds moeilijker. Idealiter zou de gemeenschap haar doelstellingen bepalen en de technologie hiertoe de mogelijkheden verschaffen. In feite beïnvloedt de technologie steeds vaker de doelstellingen door onvoorzien mogelijkheden te openen. Door deze verstrengeling worden onderzoekers en technologen, d.w.z. deskundigen, vaak ongewild bij de besluit-

vorming betrokken en verwacht(te) men van hen een antwoord op de vraag: „wat is goed voor de samenleving”. Blijft het antwoord op deze vraag uit of — wat steeds vaker gebeurt — verdwijnt het in een kakofonie van tegenstrijdige, zij het hooggeleerde, geluiden, dan is de gemeenschap geneigd zich teleurgesteld van haar deskundigen af te wenden.

Dit is overigens bij lange niet de enige oorzaak voor de algemeen waarneembare *ontluistering van deskundigen* (18a). Sterk toegenomen specialisatie, afkeer van deskundigheid als obstakel voor spreiding van kennis en macht, directe confrontatie via het beeldscherm, onwil of onvermogen der deskundigen zich uit te drukken in algemeen begrijpelijke termen, onmogelijkheid voor het grote publiek de kwalificaties van deskundigen juist te waarderen — is een hoogleraar in de microbiologie beter gekwalificeerd om over gevaren van kernsplijting te oordelen dan zijn collega in de plasmafysica — zie hier enkele verklaringen voor het genoemde verschijnsel. Minder rationeel doet het zich soms m.n. bij de jeugd voor als onderdeel van de algemene verwerping van gezag, door leerlingen van een Zweedse kunstacademie geformuleerd als: „Opstand tegen pa - zeg nee tegen kernenergie” (19). Een voor verantwoord besluitvorming hinderlijk uitvloeisel van het wantrouwen jegens deskundigen is de neiging geloof te gaan hechten aan sensationele geruchten, hoge dodencijfers e.d.

Zeer instructief t.a.v. de kortsluiting tussen deskundigen en publiek is de uit 1955 daterende studie van de Mausners over de verwerping van drinkwater-fluoridering in een aantal Amerikaanse gemeenten (20). Zij bevonden dat de bezwaren eenvoudig waren gesteld, een beroep deden op in brede kring levende gevoelens en slechts waren te weerleggen door voor leken moeilijk te volgen technische argumenten. Daarentegen hadden de voorstanders veelal weinig zorg besteed aan de voorbereiding van het publiek, psychologische weerstanden over het hoofd gezien en vertrouwd op de instemming van deskundigen. Deze bevindingen lijken ruim 20 jaar later nog uiterst relevant voor de meningsvorming t.a.v. de energievoorzie-

14) *Nuclear News*, maart 1975, blz. 87.

15) P. D. Pahner, *A psychological perspective of the nuclear energy controversy*, IIASA-RM-76-67.

16) H. Daalder, *Politisering en lijdelijkheid in de Nederlandse politiek*, Assen, 1974.

17) H. Vuijsje, *Nieuwe vrijgestelden*, Anthosboek, Baarn, 1977.

18) Zie voetnoot 6.

18a) F. Hartog, *Deskundigheid*, *NRC Handelsblad*, 6 januari 1976.

19) *Dagens Nyheter*, 18 februari 1975.

20) B. & J. Mausner, *A study of anti-scientific attitude*, *Scientific American*, februari 1955, blz. 295-299.

ning. Het is moeilijk in zijn algemeenheid te beoordelen in hoeverre dit ook geldt voor de constatering van de Maastrichters dat het wantrouwen tegen deskundigen per saldo was toegenomen. De kans hierop lijkt vooral daar reëel waar de afstand tussen publiek en deskundigen het grootst is en berust op in de historie gewortelde tegenstellingen, zoals die tussen boeren en „stadsvolk”.

De tijdelijke verbodering tussen landbouwers en anarcho-communisten om enkele bouwplaatsen voor kerncentrales in West-Duitsland is waarschijnlijk te verklaren uit dit effect, dat nog wordt versterkt door de, als reactie op het eerder genoemde identiteitsverlies, allerwegen waarneembare *regionalisatie*. Niet alleen de deskundigen worden gewantrouwd, ook de centrale overheid. Men vreest het gelag te moeten betalen voor de zich elders voltrekende industrialisatie. Dit geldt uiteraard te meer naarmate de lokale bevolking zich bedreigd voelt in haar vertrouwde levenspatroon, bijv. door de te verwachten tijdelijke influx van honderden bouwvakkers en technici bij de bouw van een nieuwe centrale, of zelfs in haar bestaan zoals de wijnboeren van Wyhl door de koeltorens en lozingen der geplande kerncentrale. Wie meent dat het regionalisatie-effect beperkt blijft tot „grote” landen, leze de uitspraak van de Groningse gedeputeerde G. Post over het verzet tegen proefboringen i.v.m. de opslag van radioactief afval: „De zaak ligt in de emotionele sfeer. De rijkdommen worden uit Groningen en Drenthe gehaald. Ze moeten nu ook de rotzooi opbergen” 21).

Dit lokale wantrouwen is overigens slechts één van de symptomen van de fragmentatie der samenleving in belangengroepen en de *hierdoor verzwakte positie van de (centrale) overheid* bij de besluitvorming. Naarmate het begrip „algemeen belang” verwatert tot een ouderwetse abstractie verliest ook de (centrale) overheid als hoedster hiervan aan betekenis. Hierbij komt dat het populistische wantrouwen tegen „big government” wordt gevoed door bureaucratisering en onpersoonlijkheid in het plaatselijke bestuur als gevolg van de verstedelijking en versterkt door de vrijwel letterlijke „onthulling” van het gezag door de televisie. In de jaren '60 werden gezagsdragers, gewend te werken in de betrekkelijke afgeslotenheid van raads- en commissievergaderingen, vrij plotseling geplaatst in de felle en niet altijd welwillend gehanteerde schijnwerpers der publiciteit. Vrijwel gelijktijdig door de losmaking van traditionele sociale banden — zoals m.n. in Nederland de deconcentraties — beroofd van een loyaal kiezerskorps, zijn de politieke gezagsdragers veel sterker afhankelijk geworden van de „goodwill” der *communicatiemedi*a. Deze nu zijn

uit de aard der zaak geneigd vooral aandacht te schenken aan gebeurtenissen met nieuwswaarde, zoals acties, conflicten en incidenten, en minder aan routineactiviteiten, zoals een betrouwbaar werkende elektriciteitscentrale, of geïnstitutionaliseerde besluitvorming, zoals de bestudering door een vaste kamercommissie van een rapport opgesteld door deskundigen. Dit accent op nieuwswaarde kan leiden tot vertekening van de werkelijkheid doordat de berichtgeving over gebeurtenissen mede afhankelijk wordt van de context waarin ze ter vermeerdering van de nieuwswaarde kunnen worden geplaatst. Zo werd de dood van twee personeelsleden door het ontsnappen van hete stoom in de kerncentrale Gundremmingen 300 keer in de Duitse pers vermeld en 32 keer voorzien van redactioneel commentaar, terwijl de vrijwel gelijktijdige dood van 27 personeelsleden op een Hamburgse scheepswerf met nagenoeg gelijke oorzaak slechts 42 maal de pers haalde en geen enkel redactioneel commentaar waardig werd bevonden 22).

De bestuurder, die zorgvuldig tegenstrijdige belangen behoort af te wegen, komt door dit accent op nieuwswaarde in het nadeel t.o.v. de actievoerder, die zonder verantwoordelijkheid voor de gevolgen kleurrijke acties kan onsceneren. Met deze vaststelling zijn wij tevens beland bij een volgend voor ons onderwerp belangrijk maatschappelijk verschijnsel: de opkomst van de *actiegroepen*. Van de vele deskundige publicaties over dit verschijnsel hebben voor schrijver dezes vooral die van Daalder 23) en van Van den Berg en Molleman 24) verhelderend gewerkt. Met verwijzing naar deze literatuur en naar de voorgaande tekst zij hier volstaan met de vaststelling, dat zij hun ontstaansgrond ontleen aan onvrede over het functioneren van de geïnstitutionaliseerde besluitvorming op een bepaald terrein, hun leiders als regel aan de eerder genoemde groep der „nieuwe vrijgestelden” en hun aanhang tot nu toe veelal aan de jeugd. Dit laatste feit heeft naast het natuurlijke ongeduld van de jeugd waarschijnlijk zijn verklaring in het eerder genoemde identiteitsverlies, waartegen de uit gemeenschappelijke actie voortvloeiende band geborgenheid biedt, en in de door veranderde gezagsverhoudingen in het gezin bevorderde afkeer van institutioneel gezag. Bovenal biedt de actiegroep een duidelijk „kwaad”, waarop onlustgevoelens kunnen worden geprojecteerd. Een voor de hierna te bespreken besluitvorming belangrijk aspect van actiegroepen is soms hun hefboomwerking ten gunste van politieke stromingen met geringe aanhang onder de kiezers en zonder kans op bestuurlijke verantwoordelijkheid; door leiding te geven bij in bredere kring aansprekende confron-

taties kunnen zij hun invloed vergroten en de verspreiding van hun ideeën bevorderen.

4. Besluitvorming

Bij de bespreking van de invloed der hiervóór aan de orde gestelde politieke stromingen en maatschappelijke ontwikkelingen op de besluitvorming t.a.v. de energievoorziening zal in navolging van Terlouw 25) gebruik worden gemaakt van de drie modellen van Habermas voor de relatie tussen politiek en wetenschap. Met enige overdrijving kan men stellen dat tot voor enkele jaren in de parlementaire democratieën beslissingen t.a.v. de energievoorziening tot stand kwamen volgens het *technocratische* model, waarbij wetenschap 26) en politiek gescheiden functioneren, met duidelijk primaat voor de eerstgenoemde. Van overdrijving is hierbij in zoverre sprake dat bijv. in Nederland de uiteindelijke beslissingen steeds onder controle van volksvertegenwoordigers zijn genomen, zoals het parlement waar het de research-budgetten voor het toenmalige RCN betrof en de raden van toezicht van provinciale en gemeentelijke energiebedrijven wat betrof de bouw van centrales. Niettemin zijn bijv. op nucleair gebied beslissingen genomen waarbij aan sommige maatschappelijke aspecten zoals kernwapenverspreiding en afvalberging nauwelijks aandacht is besteed, omdat deze aspecten door de deskundigen waarop werd vertrouwd niet aan de orde werden gesteld. Tegenover dit model stelden de populisten en hun geestverwanten dat dergelijke beslissingen te belangrijk waren om te worden overgelaten aan deskundigen. Deze in brede kring met instemming begroete stelling lijkt nu echter te gaan leiden tot besluitvorming volgens het *decisionistische* model, waarbij de scheiding tussen wetenschap en politiek blijft bestaan, nu echter met een zodanig primaat voor de laatste dat de deskundige nauwelijks meer wordt geraad-

21) *Trouw*, 4 maart 1977. Deze lokale of regionale weerstand tegen van elders gestuurde nieuwe economische activiteiten beperkt zich niet tot energiecentrales of vervuilende industrieën: zie bijv. E. G. Lachman, Ook in Provence groeit verzet tegen buitenlandse kolonistoren, *NRC Handelsblad*, 4 september 1977.

22) *Interformatie*, februari 1977.

23) Zie voetnoot 16.

24) J. Th. J. v. d. Berg, H. A. A. Molleman, *Crisis in de Nederlandse politiek*, Alphen a. d. Rijn, 1975, 2e druk.

25) J. Terlouw, Oosterschelde: wetenschap, techniek en besluitvorming, *De Ingenieur*, 6 januari 1977, blz. 2-8.

26) Ter handhaving van de terminologie van Habermas wordt technologie in de navolgende tekst mede gerangschikt onder wetenschap.

pleegd. Oorzaak hiervoor is de toegenomen *politisering* ook van het onderwerp energievoorziening, d.w.z. dat het gebruikt wordt als middel om de bevolking bewust te maken van maatschappelijke toestanden. Van de vele desbetreffende uitspraken zij hier de volgende geciteerd: „The primary function of the nuclear debate is not so much the dissemination of information as the liberation of social consciousness” (27). Hiermee gaat dan al gauw een verwerping gepaard van het eenvoudige meerderheidsprincipe als grondslag en van de bestaande politieke organen als forum voor de besluitvorming. Luisteren wij naar Helmut Wesenhagen, (ex-)voorzitter van de Westduitse „Bürgerinitiativen” (BBU) t.a.v. de beslissing over verdere toepassing van kernenergie: „(deze beslissing) kan en mag niet overgelaten worden aan technocraten die in dat ene bijzondere vak groot geworden zijn, of politici die er niets van begrijpen” (cursivering van D.G.H.L.) (28).

Tenzij men beschikt over het referendum als middel tot directe peiling van de kiezerswil, wordt de besluitvorming op deze wijze minstens even zeer aan democratische controle onttrokken als bij het technocratische model: de deskundigen zijn vervangen door actievoerders, de besluitvorming is verplaatst van commissiekamer naar masbijeekomst. Deze erosie der geinstitutionaliseerde kanalen van besluitvorming bedreigt niet alleen de kwaliteit der besluiten, zij kan ook het tot stand komen van enig besluit blokkeren. Niemand wil nl. graag die nieuwe centrale (of dat nieuwe vliegveld of die nieuwe autoweg) naast zijn deur hebben. Het vinden van een aanvaardbare oplossing vereist dus het *afwegen* van belangen, een taak die een doelgerichte actiegroep nu eenmaal niet kan overnemen van een openbaar overlegorgaan. Bovendien ontstaat het gevaar dat massabijeekomsten, zelfs zonder te escaleren tot geweld, een beslissing forceren door de vrees die zij m.n. op lokaal niveau inboezemen. Geen enkel gemeentebestuur zal het vooruitzicht van de herhaalde komst van (tien)duizenden demonstranten bij zijn besluitvorming kunnen negeren. In landen zo-

als de Duitse Bondsrepubliek en Frankrijk ziet men de dreiging van massademonstraties als pressiemiddel bij lokale besluitvorming reeds verschijnen: de als „underdogs” begonnen bestrijders der technocratie zijn hier benadrukt dicht genaderd tot uitoefening van het recht van de sterkste (29).

Het zal inmiddels duidelijk zijn dat schrijver dezes voorkeur koestert voor het derde, *pragmatische* model van Habermas, waarbij de besluitvorming berust op de dialoog tussen wetenschapper en politicus, met de publieke opinie als bemiddelingsinstantie. Uit het voorgaande komen een aantal belemmerende factoren voor de verwezenlijking van deze dialoog naar voren. Het vinden van structuren die desondanks deze vorm van besluitvorming voor complexe vraagstukken zoals dat van de toekomstige energievoorziening mogelijk maken, vormt een uitdaging aan onze samenleving die het kader van dit artikel te buiten en de deskundigheid van de schrijver te boven gaat. Slechts zij ter afsluiting gewezen op enkele voor de hand liggende „do's” en „don't's”:

- De discussie over doeleinden en behoeften van onze samenleving dient vooraf te gaan aan de keuze van de vereiste middelen, (ook) op het gebied van de energievoorziening (30).
- De uitvoering van telkens nieuwe studies over de technische en economische aanvaardbaarheid van nieuwe energiesystemen is geen bruikbaar middel ter overtuiging van hen die deze systemen op politieke of maatschappelijke gronden afwijzen. Zij zijn even zinledig als studies over de kwaliteiten van „bruine café's” ten behoeve van geheelonthouders en dienen derhalve te worden gestaakt.
- Het gebruik van op andere vakgebieden verworven titulatuur bij openbare uitlatingen t.a.v. de energievoorziening dient te worden vermeden. Het staat gelukkig een ieder vrij in het openbaar te oordelen over de noodkoeling van lichtwaterreactoren of andere complexe technische systemen. Een hoogleraarschap in de theologie of een drs-titel in de sociologie is hierbij echter even irrelevant als de algemene aanduiding „wetenschapper”.

- Inschakeling van het publiek bij de besluitvorming vereist zorgvuldige voorlichting door de overheid omtrent de nationaal-economische en milieuhygiënische consequenties van de beschikbare alternatieven. De hier toe opgestelde tekst zou vooraf aan op dit gebied duidelijk geprofileerde groeperingen voor commentaar kunnen worden toegezonden. Dit commentaar kan samen met de oorspronkelijke tekst worden verspreid.
- Nieuwsmedia kunnen veel bijdragen tot evenwichtige besluitvorming door in hun berichtgeving steeds duidelijk te onderscheiden tussen feiten en opinies.

Slotwoord

In de aanhef is reeds gewezen op de anomalie, dat politieke en maatschappelijke aspecten van de energievoorziening in dit gerenommeerde blad worden besproken door een leek op deze gebieden. Het lijkt een voorbeeld van de hierboven gewraakte neiging van „wetenschappers” zich te laten gelden op gebieden waarop hun deskundigheid niet groter is dan die van de ongetitelde leek. Onder erkenning van mijn gebrek aan deskundigheid, dat ongetwijfeld zijn weerslag heeft gevonden in lacunes in mijn betoog, meen ik niettemin dat diegenen die betrokken zijn bij maatschappelijk belangrijke technische ontwikkelingen er soms goed aan doen hun inzichten over de maatschappelijke samenhangen, hoe gebrekkig ook, openbaar te maken. De dialoog tussen vaklieden en politici, kenmerkend voor het door mij aangehangen pragmatische model van Habermas, kan er slechts door worden bevorderd.

D. G. H. Latzko

27) J. Cavillieri, *The politics of power*, Salzburg Conference for a non-nuclear future, 30 april 1977.

28) *HP*, 28 mei 1977.

29) Zie bijv. W. J. Beek, *Besluitvorming en wetenschap*, *De Ingenieur*, 29 september 1977, blz. 738-746.

30) T. Goemans, *Oosterschelde en beleidsanalyse*, *De Ingenieur*, 25 augustus 1977, blz. 630-633.

Met „ESB” een beter economisch-politiek inzicht

Dr. G.B.J. Bomers: Multinational corporations and industrial relations. A comparative study of West Germany and the Netherlands. Amsterdam, 1976, Van Gorcum, 226 blz., f. 37,50.

Vrij algemeen wordt aangenomen dat multinationale ondernemingen (MNO) een discriminerende invloed uitoefenen op de „industrial relations” (d.w.z. de arbeidsverhoudingen of de sociale verhoudingen in de produktie), althans bij een vergelijking met de lokale ondernemingen in de onthaallanden. Men maakt zich in het bijzonder zorgen omtrent de stabiliteit van de tewerkstellingsvoorzieningen in de multinationale dochterondernemingen en de beperktere onderhandelingsmacht van de vakbonden, o.a. ten gevolge van de sterkere financiële draagkracht van de MNO en de zich over de grenzen uitstrekkende gecentraliseerde besluitvormingsprocedure. Over al deze aspecten werd vooralsnog weinig diepgaand onderzoek verricht.

Het doctoraatswerk van Dr. Bomers (voorgedragen aan de University of Washington, Seattle, VS) vormt daarom een interessante aanvulling in de nochtans steeds aanzwellende literatuurstroom over de MNO. Aan empirisch en wetenschappelijk aangepakt onderzoek over de activiteiten van de MNO bestaat inderdaad nog steeds behoefte.

Het eerste deel van het boek van Dr. Bomers, dat ongeveer de helft van het totale werk beslaat, omvat de beschrijving van het conceptuele kader, een uitstekende literatuuranalyse over de arbeidsverhoudingen in de MNO en een klare uiteenzetting over de gevolgde methode en een vergelijkende situering tussen het Duitse en Nederlandse institutionele systeem van de arbeidsrelaties. Naast de geografische beperking van het onderzoek tot Nederland en Duitsland dient te worden gewezen op de sectoriële aflijning (enkel chemie, metaal en voeding, echter in de brede zin).

Essentieel is vooral dat de auteur zijn onderzoek baseert op een totaal van 91 interviews met vertegenwoordigers van respectievelijk de vakbonden, de werkgevers, de nationale overheid en internationale organisaties en zelfs enkele deskundigen. Van de 47 gesprekken die werden gevoerd met de werkgevers waren er 38 die betrekking hadden op managers uit 23 afzonderlijke MNO, waarvan er trouwens 15 zowel in Duitsland als Nederland waren gevestigd. Terloops kan worden opgemerkt dat, hoewel de auteur de MNO in brede zin

definieert, d.w.z. als een onderneming die minstens in 2 landen produktie-activiteiten uitoefent, de betrokken firma's in feite een hoog niveau van multinationaliteit bereiken en eerder als MNO in enge zin te betitelen zijn (d.w.z. talrijke vestigingslanden, een globale strategie, minstens 25% van de activiteiten in het buitenland enz....) waarvan de gedragingen sterk kunnen verschillen van ondernemingen die pas in de beginstadia van het multinationaliseringsproces verkeren.

In het tweede deel van het boek worden de resultaten van deze opiniepeilingen gepresenteerd. De auteur omlijnt duidelijk de beperkingen van zijn onderzoekingen en slaagt erin de meningen van de betrokkenen te achterhalen en te nuanceren en dit zowel voor de directe als indirecte „impact” van de MNO op de arbeidsverhoudingen op nationaal en internationaal vlak. Voor de geïnteresseerde lezer is het echter moeilijk om een hongergevoel naar meer feitelijke en representatieve gegevens te onderdrukken, bijv. op het gebied van de frequentie van stakingen, sluitingen, de „wage drift” enz...., omdat vele genoteerde bevindingen in grote mate bekend zijn.

Het is spijtig dat de auteur van de aanvang af niet heeft gestreefd naar een duidelijk onderscheid tussen de buitenlandse multinationale dochterondernemingen in de onthaallanden en de eigen Duitse en Nederlandse MNO. Omdat zij niet steeds op dezelfde voet kunnen worden geplaatst, hadden bovendien voor elk van deze groepen afzonderlijke vragen kunnen worden ingelast. Dit wordt bijv. aangevoeld op blz. 108, 110 en in mindere mate op blz. 129 en 139. Dat sommige vraagstellingen nogal vaag waren, zal de auteur wel in de loop van zijn enquête hebben aangevoeld, doch om redenen van vergelijkbaarheid niet meer hebben kunnen aanpassen.

Belangrijker is de vaststelling dat Dr. Bomers minder goed vertrouwd is met de basisliteratuur over het verschijnsel van de MNO en het multinational management. Dit blijkt niet alleen uit de bijgevoegde literatuurlijst, maar vooral uit de behandelingswijze van enkele thema's die buiten het domein liggen van de arbeidsverhoudingen, zoals bijv. de graad van multinationaliteit (blz. 138),

de omvang van de MNO in Duitsland en Nederland (blz. 99-102) en vooral het probleem van de verrekenprijzen, waarvan hij een uiterst oppervlakkige bespreking geeft (blz. 134-135).

De algemene conclusie van Dr. Bomers is dat de MNO weinig negatieve effecten uitoefenen op de arbeidsverhoudingen in Nederland en Duitsland. De vakbonden zouden vrij positief staan tegenover de activiteiten van deze bedrijven, maar aandringen op meer inspraak en participatie in het beleid, hetzij rechtstreeks, hetzij via de overheid. Bij dit alles moet men uiteraard rekening houden met de aangehaalde beperkingen van het onderzoek.

De auteur besluit ten slotte dat de eenzijdige onderhandelingsmacht van de MNO op het gebied van de arbeidsverhoudingen uiteindelijk afhankelijk zal zijn van: het specifieke karakter van de onderneming, de mate van centralisatie en de beperkende elementen van het vigerende systeem van arbeidsverhoudingen in de onthaallanden (bijv. sterkte van de vakbonden, de stand van de arbeidsmarkt, het sociaal-politieke klimaat enz....). Het boek van Dr. Bomers is een goede basis voor een ruimere en meer genuanceerde visie op de invloed van de MNO op de arbeidsverhoudingen. Het is te hopen dat zijn werk tot verder systematisch onderzoek aanleiding zal geven.

D. van den Bulcke

esb

Mededeling

Administratieve dagen 1977

De Nederlandse en Belgische Instituten voor Bestuurswetenschappen organiseren, in samenwerking met de Vereniging voor Administratief Recht en onder de bescherming van de stad Antwerpen op 24 en 25 november a.s. de administratieve dagen 1977. Het onderwerp is: de rol van de ambtenaar in de — interne en externe — beleidsvorming van het centraal bestuur. Het onderwerp wordt ingeleid door preadviezen die zullen worden uitgebracht door

- Dr. D. van Duyne, plv. secretaris-generaal bij de minister-president in Den Haag;
- Dr. H. van Hassel, docent aan de Katholieke Universiteit Leuven.

Plaats: Universitaire Instelling Antwerpen, Universiteitsplein 1, Wilrijk (bij Antwerpen). Tijd: donderdagmorgen 24 november, 10.30 uur tot vrijdagmiddag 25 november, 12.50 uur. Kosten: f. 150 of BF 2.250, inclusief lunch. Inlichtingen en aanmelding: Instituut voor Bestuurswetenschappen, Nassaulaan 12, 's-Gravenhage, tel. (070) 62 47 21, toestel 474.